

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022

LXIV. ÉVFOLYAM

2.

SZÁM

Tringli István

A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul

Kádár Zsófia

Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688

A paraszti világ tükröződései (18–20. század)

Horváth Gergely Krisztián, Tompa László, Csikós Gábor,
Petrás Éva és Gárdonyi Máté tanulmányai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztője
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 2. szám

TANULMÁNYOK

Tringli István A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul 173

Kádár Zsófia Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688 203

A PARASZTI VILÁG TÜKRÖZŐDÉSEI

Horváth Gergely Krisztián A magyarországi jobbágyszabadság végrehajtása és történelmi percepciói 251

Tompa László Törpebirtokostól az óriás uradalomig. A szerződéses jobbágyság Veszprém, Sopron, Borsod és Bihar vármegyékben 269

Csikós Gábor „... mennél több bolondot kell termelni az államnak”. A társadalom alakíthatóságának élettani határai, 1952 295

Petrás Éva A szociális kérdés alakváltozatai. Czettler Jenő mezőgazdasági szociálpolitikai koncepciója 315

Gárdonyi Máté „A vidék a mi terünk”. Egyházpolitikai harc, katolikus társadalomszervezés és a vidék problémái a 19. század végének Magyarországon 327

TANULMÁNYOK

A MAGYAR SZOKÁSJOG ÉS A PROTESTÁNS TERMÉSZETJOG MAGYARUL¹

TRINGLI ISTVÁN

.....
HUNGARIAN CUSTOMARY LAW AND PROTESTANT NATURAL LAW
IN HUNGARIAN

The Hungarian translation of the Tripartitum, the first summary of Hungarian customary law, was finished in 1565. By 1610, the work of François Raguel, a compilation of Biblical passages with a legal relevance, had also been translated into Hungarian. None of the two translations was used frequently by the Hungarian law courts. While the Tripartitum was cited from the Latin original, Raguel's work was probably read by pastors and town councillors. There existed in the sixteenth century a Biblical natural law, which was rooted in the Scripture. Both the treatise on the Ten Commandments that was written by the Tripartitum's author in 1524 and Raguel's book belonged to this tradition.

Keywords: customary law, natural law, translation
.....

A szokásjog Európában és Magyarországon

A középkori Európa a szokásjog világában élt, és e szokásjog határozta meg a középkor utolsó és a kora újkor első évszázadát, a 15. századot is. Ez a jog, akárcsak a mai, általános érvényű szabályokat jelentett, e mögött is ott állt az a kényszerítő hatalom, amelynek Niccolò Machiavelli éppen akkortájt adta az állam nevet. A kényszer azonban sohasem elég ahhoz, hogy a társadalom elfogadja a jog szabályait, kell hozzá egy meggyőző eszmei megalapozás is. A középkor embere számára a szokás volt ez az ideológia. Ha a szokásról beszéltek, akkor két jelzőt tettek mellé: régi és jó. A kifejezések elválaszthatatlanok voltak egymástól. Azért volt jó egy szokás, mert régi volt, régóta használták, és hosszú használata bebizonyította, hogy megfelel a társadalom elvárásainak; azért volt régi, mert jó volt, hiszen ha nem lett volna jó, nem használták volna. Ahogy a világ változott, a szokások is változtak, de a változásokat el kellett leplezni. Ezt a célt szolgálta a visszaalakítás, a reform ideológiája. A latin *reformatio* eredeti értelmében visszaalakítást jelent, és a középkor

---

Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet.

¹ E tanulmány 2021-ben készült a Debreceni Nyomda felkérésére a *Hármaskönyv* első magyar kiadása és a *Lex politica Dei* reprintjének kísérőtanulmányaként. A művet kis példányszámban, reprezentatív céllal kinyomtatták ugyan, de nyilvános forgalomba nem került. Első közlési helye a *Történelmi Szemle* jelen száma.

ebben az értelmében is használta. Aki változtatott a szokásokon, az nem azt mondta, hogy új rendeleteket vezetett be, hanem azt, hogy a megrontott szokásokat a régi értelmük szerint állította helyre. Ebben a gondolatmenetben az újítás csak a rossz szinonimája lehetett, és a középkori jogi szövegekben csak akkor találkozunk vele, ha a megbomlott rend káros okait sorolták fel.²

Ha társadalmi szokásokról van szó, a szokások a jogszokásokat, azaz a jogra vonatkozó szokásokat jelentik. Ezt a szót a középkori nyelv azonban csak ritkán használta, beerte egyszerűen a szokásokkal, a jogszokás kifejezés a modern, azaz a 18. század végén megjelenő jogi nyelvben és jogtörténeti értekezésekben vált csak rendszeressé. A jogszokások összességét hívjuk szokásjognak. A jogrendszer szabályainak összeccsiszoltnak kell lenniük, az egymástól látszólag távol eső szabályok nem mondhatnak egymásnak ellent, és ki kell egészíteniük egymást. Ez természetesen csak tudatos tevékenységgel jöhet létre. Így volt ez a szokásjogban is, ami nem egy eleve adott, változatlan és változtathatatlan rendszer volt, ahol az egyes szokások és az őket összefogó szokásjog a megfoghatatlanul távoli múltban alakult ki és kapcsolódott össze, hanem nagyon is végiggondolt, rendszeres beavatkozás eredményeként jött létre. A szokásjog lényegéhez azonban hozzátartozott, hogy a rendszert nagyon ősiként kellett ábrázolni, újabb és újabb változásait a régi jó jog helyreállításának, azaz a reform köntösébe kellett öltöztetni. A római jog művelői is foglalkoztak a szokásjoggal, és egyik ismérveként azt mondták róla, hogy íratlan jog.³ E megállapítást a középkori jogászok is átvették, nekik azonban már csak részben volt igazuk. Eredeti formájában kétségtelenül szóbeli szokásokat kell alatta értenünk, idővel azonban lejegyezték őket, és a lejegyzés nem változtatta meg szokásjogi jellegüket. A jogszokásokat írásba foglaló műveket jogkönyveknek nevezzük. Sokszor e jogkönyvek teremtették meg a szokások rendszerét, ezek hozták létre az egymás mellé helyezett szokások fölött álló magasabb kategóriákat. A szokások lejegyzése alakított a szokásjogon, mi több, a szokásjogot sokszor csak a jogkönyvekből ismerjük meg. A szokás azonban sohasem volt elég a társadalom működéséhez. Az uralkodó nevében kiadott törvények és kiváltságok együttesen hozták létre azokat a kereteket, amelyek egy középkori európai ország életét megszabták. A törvények igen különböztek a maiaktól. Hiányzott belőlük a szabályoknak az az alá- és fölérendelt viszonya, amelyet a modern jogrendszerek természetesnek tartanak, amikor megkülönböztetik az alkotmányt a törvénytől, a törvényt a rendeletről. A törvények gyakran nem voltak mások, mint egyszerű rendeletek, és a latin nyelvből kölcsönzött szóval dekrétumnak nevezzük őket. Kiváltságok nélkül a középkor, de a kora újkor társadalma sem működhetett volna. Más szóval privilégiumnak vagy szabadságnak hívták őket. Ha a középkorban a szabadságot emlegették, a legritkább esetben gondoltak általános, mindenkit megillető jogokra, sokkal inkább egyes személyeket, településeket, testületeket, rendeket megillető kiváltságokra. Kiváltság volt a pallosjog, amely azt jelentette, hogy aki ezt megkapta, a saját birtokán elfogott bűnözőket elfoghatta és elítélhette. Hasonló

² Fritz Kern: *Recht und Verfassung im Mittelalter*. Basel, [1954]. A mű először 1919-ben jelent meg. Eike Wolgast: Reform, Reformation. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 5. Hrsg. Otto Brunner et al. Stuttgart, 1984. 324.

³ „leges [...] quae sine ullo scripto populus probavit” D. 1,3,32,1.

volt a városok vásártartási vagy plébánosválasztási joga, kiváltságot kaptak a céhek, ha megengedték nekik, hogy felügyeljék egy város bizonyos termékkel való ellátását. Kiváltság volt Magyarországon, hogy a nemesek nem fizettek adót, személyük után pedig vámmentesek voltak.⁴ Ha az egyház szabadságát emlegették, akkor azon kiváltságait értették alatta, amelyek megkülönböztették az egyházat és az egyháziakat a világi társadalomtól vagy a világiaktól. A szokásjogot, a törvényeket és a szabadságokat nem lehetett teljesen elválasztani egymástól. A törvények gyakran nem tettek mást, mint királyi szóval is megerősítették a meglevő szokásokat. A sokáig és főleg sokak által használt szabadságok szokássá váltak.

A középkor fogalmát a humanisták teremtették meg, akik az általuk olyannyira tisztelt antikvitástól és saját koruktól akarták ezt a köztes időszakot megkülönböztetni. A középkor azonban nem volt egységes korszak. A 11. század legvégén nagy változások kezdődtek a nyugati világban, amelyek a 13. században tetőztek. Ennek eredményeként az 1300 körüli Európa már csak annyira hasonlított az ezredforduló körülire, amennyire a mi korszakunk a török kiűzése utáni Magyarország évtizedeire. A nagy változások közé tartozott az is, hogy a 11. század végén a bolognai jogi iskolában Justinianus császár kódexeit magyarázni kezdték. Ebből az iskolából alakultak ki a későbbi bolognai jogi egyetemek – a város egyetemei ugyanis évszázadokig nem alkottak egységes intézményt –, és ezekből a magyarázatokból született meg a közös jog világi része, amely három pilléren nyugodott: a római jog kódexein, az észak-itáliai lombard hűbérjogon és az ezeket magyarázó jogtudósok munkáin. Idővel a közös jog művelői már olyan jogi kérdéseket is tárgyaltak, amelyek az ókoriak számára ismeretlenek voltak. A több évszázad alatt létrejött közös jog lett az alapja előbb a modern kontinentális Európa, később pedig a világ jogrendszerének.⁵

A közös jog művelői nem foglalkoztak a helyi szokásokkal és kiváltságokkal, de az általuk leírt rendszerben e szokásokat és a kiváltságokat el lehetett helyezni. A kései középkorban lehetett ugyan csak a szokásjog és a törvények alapján ítéletet hirdetni, de jogtudós csak az lehetett, aki jól ismerte a közös jogot. A közös jog igazi hazája Itália volt, később csatlakoztak hozzá a spanyol koronák országai és Dél-Franciaország, de néhány évtized alatt utat talált a nyugati kereszténységhez tartozó Európa minden országába. A közös jog fogalmi sorra jelentek meg a kor okleveleiben, a szokásjogok mind több közös jogi fogalmat olvasztottak magukba.

Nem volt ez másként Magyarországon sem. Formuláskönyvnek, azaz jogi formulákat tartalmazó gyűjteménynek nevezték azokat a műveket, amelyet ma iratmintatárnak hívunk. A formuláskönyvek nemcsak oklevélszövegeket tartalmaztak, hanem rövid magyarázó értekezéseket is. Mátyás király uralma idején, az 1460-as, 1470-es években készült a magyar királyi kúriában az az összeállítás, amelyet későbbi őrzési helyéről somogyvári

⁴ Tringli István: A szent királyok szabadsága. In: uő: *Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez.* Bp., 2017. 127.

⁵ Vö. Peter Stein: *A római jog Európa történetében.* Bp., 2005.; Bónis Péter: *Az európai közös jog születése.* Bp., 2011.; Uő: Irnerius és a bolognai jogiskola gyökerei. *Századok* 145 (2011) 349–376. A bolognai egyetemre lásd Wolfgang E. J. Weber: *Geschichte der europäischen Universität.* Stuttgart, 2002. (Urban Taschenbücher 476) 16.

formuláskönyvnek nevezünk. Ebben található egy olyan jegyzet, amelyet a közös jogból kölcsönzött kifejezéssel glosszának nevezünk. E glossza a jog négy forrását különböztette meg: a törvényt, a szokást, a jogot és a dekrétumot.

1. Törvény alatt a „szent atyák”, azaz a szent királyok, Szent István és Szent László törvényeit értette, melyek az „ország eredetét” biztosították;
2. A szokások a rendeknek – a középkor így nevezett mindenféle társadalmi csoportot – szabták meg, hogy mit tehetnek;
3. A jog azt az isteni jognak hívott természetjogot jelentette, amely mindenkire kiterjedt;
4. A dekrétum pedig az élő király rendelkezéseit nyilvánította ki.

Az ismeretlen szerző ez utóbbit becsülte a legkevesebbre, mert ez nem juthat mindenki tudomására – írta.⁶

A glossza kifejezéseit nem kell szigorúan kezelniük. A gyakorlatban a törvény sokkal többértelmű szó volt, mint a formuláskönyvben, és az oklevelek rendszeresen a szokás szinonimáját látták benne. A somogyvári formuláskönyv tanítása azonban megfelelt a magyar gyakorlatnak. Szent István, Szent László és Könyves Kálmán törvényeit a középkor folyamán többször is lemásolták. Nem tömegesen forgatott művek voltak ezek, nem arra szolgáltak ezek az ősi törvények, hogy a bírák ezek alapján szolgáltatassanak igazságot, hanem a magyar jog történeti megalapozását akarták vele kifejezni. A királyi hatalom, a nemesség, a nemesi birtok, mind Szent István királlyá koronázásával vette kezdetét e történetfelfogás szerint. Ami előtte történt, az a nép vagy akár az Árpádok dinasztiájának története lehetett ugyan, de az országé nem, az csak Szent István trónra léptével vette kezdetét. Zsigmond király uralkodásának kezdetéig, 1387-ig szinte kizárólag a szokásra hivatkoztak a királyi kúria ítéleteit kihirdető oklevelek, utána azonban egyre gyakrabban megjelentek a dekrétumok, azaz a törvények is. Zsigmond király uralma végén, 1435-ben egy hosszabb törvényt alkotott, amely túlnyomórészt perjogi kérdésekkel foglalkozott. Ez az úgynevezett nagy törvénykönyv a szokásjog szerint két évvel elfogadása után hatályát veszítette, mert meghalt a király. A törvényre azonban nagy szükségük volt a királyi bíróságoknak, ezért a későbbi uralkodók egészen Mátyás királyig sorra megerősítették. A magyar törvények – akárcsak európai társaik – nagyjából a már meglévő szokásokat foglalták írásba. Ezt figyelhetjük meg a hazai törvényhozás első emlékében, Szent István törvényeiben, miként II. András Aranybullája sem teremtett új jogot, hanem a meglévő és a királynak tetsző szokásokat állapította meg. Zsigmond és Mátyás király törvényei között is tucatjával találunk olyanokat, amelyek évtizedes, néha évszázados szokásokat erősítettek meg.

⁶ Bónis György: A somogyvári formuláskönyv. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András et al. Bukarest–Kolozsvár, 1957. 117–133.; Bónis György: Bevezetés. In: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Ed. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp., 1976. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11) 54.

A szokásokra épülő jog semmivel sem volt bizonytalanabb, mint a 18. század végén megszülető modern jogrendszer. A több ezer szokás fennmaradását az egyértelmű és könnyen megjegyezhető megfogalmazások és a bíróságok működésének folyamatossága biztosította. E szabályokra nem kellett mindig egyformán hivatkozni, lehetett rajtuk alakitani, ennek ellenére meglepően egységesen emlegették őket az ítéletlevelek. A formuláskönyvek ehhez csak kevés segítséget nyújtottak. Az újonnan szolgabíróvá, városi esküdt polgárrá választott vagy királyi kúriai írnoknak kinevezett személy a régebb óta hivatalban levő társaitól tanulta meg ezeket az elveket. A középkori szó szerinti tanulást nemcsak a gyermekfejjel elsajátított elemi ismeretek esetében alkalmazták, hanem a felnőttkorban megtanult anyagban is. Ahogy egy 14. századi formuláskönyv írója, minden valószínűség szerint Uzsai János írta, „egyik a másiktól, tudniillik fiatalabb az idősebbtől, társ a társtól hallomás után” tanulta meg a jogot.⁷

A kora újkori kodifikáció Európában és Magyarországon

Kódexnek nem csak a kézzel írott könyveket nevezzük. Így hívják azokat a törvénykönyv nagyságú törvényeket, amelyek egy ország egy-egy jogágára vonatkozó összes rendelkezést tartalmazzák, a büntető vagy a polgári törvénykönyvet ezért hívjuk büntető vagy polgári kódexnek is. Ezeknek a kódexeknek a készítése a 18. század második felében kezdődött, igazi korszakuk azonban a 19–20. század volt. Megalkotásukat kodifikációnak nevezzük. A kodifikáció azonban nem köthető egyetlen korszakhoz, végigkísérte az írott jog történetét. A korábbi kodifikációk nem fogtak össze egy jogágot, már csak azért sem, mert ezek túlnyomórészt épp a 18. században jöttek létre, nem foglaltak össze minden rendelkezést, többnyire nem állt mögöttük egységes jogelmélet, csupán közreadták és rendszereztek a már meglévő szokásokat. A mai magyar jogi nyelv nem használja a kodifikációt e kiterjesztett értelmében, a külföldi történeti és jogtörténeti irodalom azonban bátran alkalmazza.⁸

A kodifikáció a 15. század végével kezdődő kora újkori Európában általános jelenség volt. A Német-római Birodalom országai és városai sorra alkottak úgynevezett *Polizeiordnungen*okat, azaz közigazgatási szabálygyűjteményeket, amelyek a tűzvédelemtől a vásári kereskedelmen és az illő öltözködésen át a bírósági eljárásig az élet számos részletét sza-

⁷ Martinus Georgius Kovachich: *Formulae solennes styli*. Pest, 1799. 29.; Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítéstről. In: uő: *Szokás és szabadság*, 70.

⁸ Vö. Peter Classen: Kodifikation im 12. Jahrhundert. Die Constituta usus et legis von Pisa. In: *Recht und Schrift im Mittelalter*. Hrsg. uő. Sigmaringen, 1977. (Vorträge und Forschungen 23) 311–317.; Stanislaw Tymosz: Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden im 14. und 15. Jahrhundert. In: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*. Hrsg. Nathalie Kruppa – Leszek Zygnier. Göttingen, 2006. 190.; *Les demarches de codification du moyen Âge à nos jours*. Ed. Georges Macours – Renée Martinage. Bruxelles, 2006. (Iuris scripta historica 21); Marty Rady: *Costumary Law in Hungary. Courts, Texts, and the Tripartitum*. Oxford, 2015. 167. A kodifikációval szembeállított kompiláció a gyakorlati jogtörténetírásban nem eresztett gyökeret. A kérdésre vonatkozó néhány mű: Gábor Hamza: Das „Tripartitum” von István Werbőczy als Rechtsquelle. Ein Beitrag zur Rechtsquellenlehre in der europäischen Rechtsgeschichte. In: *Ungarn-Jahrbuch*. 24. [1998–1999.] Hrsg. Gabriel Adriányi – Horst Glassl – Ekkehard Völkl. München, 2000. 21. 12. j.

bályozták.⁹ A perjog mindig gyorsabban változik, mint azok az elvek, amelyek alapján a bíróságok ítéletet hoznak. Az öröklés rendje sokszor évszázadon keresztül változatlan marad, miközben a bíróságokat átszervezik, és a bíróságokon új eljárásokat vezetnek be. Ezért aztán külön perrendtartási gyűjtemények születtek. A polgári jogtól elkülönült önálló büntetőjog még nem alakult ki sehol sem, de sorra alkottak csak büntető szabályokat tartalmazó jogkönyveket. Hatalmas törvénygyűjteményeket állítottak össze, amelyek részben a már meglevő szokásokat foglalták írásba, de új jogot is alkottak. Portugáliában például 1512-ben Mánuel király alatt bocsátottak ki egy törvénykönyvet, amely évszázadokig meghatározta Portugália és gyarmatainak jogi viszonyait.¹⁰ Franciaországban VII. Károly király 1454-ben rendeletet hozott arról, hogy a vidéki szokásokat foglalják írásba, és azt is szabályozta, hogyan kell őket felülvizsgálni és elfogadni. A következő száz év során a *coutume*-ök száma mintegy 240-ra rúgott. E műveket sorra kinyomtatták, és mivel a társadalom írni-olvasni tudása folyamatosan növekedett, jóval szélesebb olvasóközönséghez jutottak el, mint a korábbi évszázadok kéziratos gyűjteményei. A kinyomtatott szövegek lettek a jogi művek alapjai, azokat használták a peres felek, azok alapján hoztak ítéletet a bíróságok, azok alapján intézték a városi tanácsok a települések életét.

Ha a *Hármaskönyv* helyét keressük a korabeli Európában, e művek között kell kutakodnunk, lehetőség szerint úgy, hogy a *Hármaskönyv* tartalmával megegyező munkákat vonjunk be vizsgálatunkba. Ha a *Tripartitum* elkészülte előtt és után egy generációval kibocsátott, általános tartalmú szokásjogi összefoglalókat vesszük számba és a francia *coutume*-öket nem számoljuk, tizenkét hozzá hasonló művet találunk. Birodalmi városok és országok jogkönyvei vannak köztük a Német-római Birodalomból, ideértve Csehországot is, valamint Lengyelországból és Litvániából. Akár egymással, akár Verbőci István munkájával hasonlítjuk össze őket, megállapíthatjuk, hogy mind önálló alkotások és nem hatottak egymásra. Mindegyik vegyes tartalmú, de a magánjog volt bennük túlsúlyban. A közös jog hatása nem volt nagy, csupán annyi közös jogi elemet tartalmaztak, amennyit az általuk írásba foglalt jogrendszer már korábban is magába fogadott. A *Hármaskönyv* és az 1482 körül befejezett morva jogkönyv, az 1500-ban készült cseh országos rendtartás, és két lengyel munka: az 1532-es *Correctura iurium* és az 1553-as *Leges seu statuta* tartalmában mindössze annyi közös elemet találunk, hogy mindegyik elsősorban a nemesi joggal foglalkozott.

Magyarországon a 15. században ugyanolyan, az élet minden területére kiterjedő kodifikációs munka zajlott, mint másutt Európában. A kezdetek még Zsigmond király uralmára nyúltak vissza. A már említett nagy törvénykönyv fél évszázadon keresztül megszabta a kúriai bíróságok gyakorlatát, míg Mátyás király 1486-ban egy újabb nagy törvénykönyvet nem fogadtatott el. A törvényt ugyan örök érvényűnek szánta, de a szokás ellen, hogy a király halála az általa kibocsátott törvényeket hatályon kívül helyezi, nem volt mit tenni. Utódja, II. Ulászló 1492-ben egy még ennél is nagyobb terjedelmű

⁹ *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Michel Stolleis. Frankfurt am Main, 1996. (Ius Commune Sonderheft 83); Albert Rigaudière: *Penser et contruire l'État dans la France du Moyen Âge (XIIIe-XVe siècle)*. Paris, 2003. 284–341.

¹⁰ João Jose Alves Dias: *Ordenações Manuelinas 500 anos depois. Os dois primeiros sistemas (1512-1519)*. Lisboa, 2012.

nagy törvénykönyvet terjesztett az országgyűlés elé, amely nagyrészt Hunyadi Mátyás pár évvel korábbi rendelkezéseit erősítette meg. A fél évezreden keresztül minden alap nélkül lekicsinyelt Jagelló-korban – különösen II. Ulászló uralkodása alatt – minden addiginál átgondoltabb törvényhozás folyt Magyarországon. A törvények túlnyomórészt vagy perjoggal, vagy az adózás és a vele szorosan összefüggő katonaállítás kérdéseivel foglalkoztak. A rendszeresen összehívott országgyűléseken egymásra épülő törvényeket alkottak. E dekrétumok már a kortársaktól nevet kaptak. 1495-ben fogadták el a nagy törvénykönyv kiegészítéseit, majd 1498-ban kiadták a kis törvénykönyvet, 1500-ban a kis törvénykönyv első kiegészítéseit, 1504-ben ugyanennek későbbi kiegészítéseit. E törvényalkotási folyamat 1507-ig tartott, akkor azonban, nem tudjuk, miért, megszakadt.¹¹

E korszakból maradtak ránk az első törvénygyűjtemények. Tartalmuk három részből állott: a szent királyok törvényeiből, azaz Szent István, Szent László és Könyves Kálmán végzéseiből, a két nagy nemesi chartából, vagyis az Aranybullából és az 1351-es törvényből, végül a Zsigmond király törvényeivel kezdődő dekrétumokból. A gyűjtemények magáncélból készültek, ezek képezték az alapját a későbbi magyar törvénytárnak. Ez nyomtatásban először 1584-ben jelent meg, bár hozzá kell tenni, hogy három évvel korábban egy részleges kiadás már elhagyta a sajtót.¹² A Buda 1541. évi eleste után kialakult perjogot Kitionics János 1619-ben nyomtatásban megjelent jogkönyve foglalta össze. A magyar városok különböző jogokkal éltek. A széttagolt városi jog egységesülése felé tett nagy lépés volt a valamikor 1483 előtt összeállított tárnoki jogkönyv, ami nevével ellentétben nem csak a tárnoki széken megjelenő városok joga volt. Már a Jagelló-korban ezt használták az úgynevezett személynöki városok, sőt néhány kiváltságolt mezőváros is. A törvénytárat elkészítő Mosóci Zakariás összegyűjtötte a magyar városok kiváltságait is, műve azonban nem jelent meg, a könyv kézírata pedig elveszett. 1479-ben Laki Tuz János tárnokmester méltóságviselése alatt gyűjtötték össze az általa vezetett tárnoki szék eljárásjogát, amelyet 1499-ben kiegészítettek, végül 1602-ben tárnoki cikkelyek név alatt királyi jóváhagyást is kapott. A külön joggal élő nemzetiségek közül egyedül az erdélyi szászok jogainak összefoglalása készült el. Matthias Fron az 1570-es években készített *Statuta iurium* című művére 1583-ban került fejedelmi pecsét. Ebben a korszakban próbálkoztak meg a székely jogszokások összeállításával is. Az 1492-es országgyűlésen elfogadott szlávón cikkelyek néhány Szlavóniára vonatkozó sajátos szokást örökítettek meg. II. Ulászló uralkodásának végéről származik az első ránk maradt bírói döntvénygyűjtemény. 1573-ban királyi rendelettel, a Miksa-féle bányarendtartással kodifikálták az eredetileg csak Alsó-Magyarországon, azaz a nyugati Felvidéken hatályos bányajogot, amelynek hatályát azonban utóbb az egész országra kiterjesztették. A megyék, városok, mezővárosok rendeleteit ekkor kezdték írásba foglalni, sok helyen külön könyvet vezettek a rendeletek számára. Sorra készültek a céhek alapvető jogait írásba foglaló céhlevelek és a belső működésüket

¹¹ A neveket az úgynevezett első Kollár-kódex tartotta fenn. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) Bécsi levéltárakból kiszolgáltatót iratok. Staatsarchiv. Handschriften. 2. köt. *Decreta regum Hungariae* (= DRH); Kertész Balázs: Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex. *Magyar Könyvszemle* 129 (2010) 13–23.

¹² Vö. Iványi Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése*. Bp., 1926.; Mikó Gábor: *A középkori Magyar Királyság törvényei és a Corpus Juris Hungarici*. Bp., 2021. (Arpadiana 5.)

szabályozó céhstatútumok. Az eredetileg csupán földesúri bevételeket rögzítő urbáriumok a helyi szokásjog rendelkezéseivel bővültek ki: különféle vétségek büntetési tételeit, a mező- és erdőhasználat, az őrlötetés rendjét is írásba foglalták. Azokon a helyeken, ahol komolyabb szőlőtermelés folyt, hegytörvényeket készítettek. Székelyföld településein a székely közösségek által használt szokásokat számba vevő sajátos műfaj jött létre, a falutörvény, amely igen változatos tartalmú volt. Első ránk maradt darabjai 1581-ben keletkeztek.¹³

Verbőci István

A kora újkori magyar kodifikáció legfontosabb műve kétségtelenül Verbőci István *Hármaskönyve*. Fontossága nemcsak azon alapszik, hogy egyes részei a 20. századig hatályban voltak, azaz jogforrásnak számítottak, hanem azon is, hogy ez volt az újkori nemesi nemzetudatot leginkább meghatározó munka. A 19. század közepéig a birtokos nemesi családok jelentős részének volt egy *Tripartituma*, sokan hosszú részleteket tudtak idézni belőle.

A szerző születési évét éppúgy nem ismerjük, miként a legtöbb magyar kortársáét sem. 1539-ben azt írták róla, hogy a nyolcvanas éveiben jár, így tehát valamikor az 1450-es évekre kell tennünk születését. Családja azokhoz a szerteágazó kisnemesi famíliákhoz tartozott, amelyek ősi birtokukon éltek és annak nevét viselték, az egyes ágakat pedig ragadványnevekkel különböztették meg egymástól. A *Hármaskönyv* írójának nemzetsége a Bereg megyei Kerepecről származott, ahol több ugyanazon nevű nemesi család élt, kiknek rokoni viszonyait ma már nem lehet megállapítani. Verbőci István nagyapja a Zsigmond-korban vásárolt előbb az Ugocsa megyei Lápon, majd Verbőcön egy kisebb birtokot. A birtokszerzés névváltozást is jelentett: Lápiaknak, majd Verbőcieknek, utóbb Verbőcön lakó Kerepecieknek nevezték őket. Az Ugocsában letelepedő nagyszülő, Barla egy ideig a királyi udvarban szolgált mint a bárói rangú ecsedi Bátor István asztalnokmester familiárisa, majd Ugocsába visszatérve szolgabíró lett. Fia a szintén bárói rangú Perényiek uradalmában vállalt szolgálatot.

Nem a jogkönyv szerzője volt az első a családban, aki jogi tanultsággal is rendelkezett, nagybátyja például sokat foglalkoztatott ügyvéd volt. Sorsának alakulásában azonban Erdélybe szakadt unokanagybátyjának jutott komoly szerep. Ez a Verbőci János is a Bátoriak szolgálatában állt, és az 1480-as években Bátor István országbíró és erdélyi vajda helyetteseként tevékenykedett. Ő szervezte be a királyi kancelláriára rokonát, a *Hármaskönyv* későbbi szerzőjét, aki 1483-ban pecsétőr lett. Ehhez az álláshoz nem egyszerűen latinul kellett tudni, hanem egyszerű jogi szövegeket is tudni kellett megfogalmazni. Azt, hogy Verbőci e tudást melyik iskolában szerezte meg, nem tudjuk. Már jócskán a harmincas éveiben járt, amikor 1492-ben beiratkozott a krakkói egyetem bölcsészeti karára, azaz a magasabb karokra előkészítő fakultására. Habár a kancellárián a Verbőci nevet használta,

¹³ Tringli István: 'Kodifikáció' szócikk. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. I–XIV. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp., 2001–2014. V. 466–467.; Tringli István: A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv. In: *Szokás és szabadság*, 85–100.

az egyetem anyakönyvébe Kerepeciként vezetette be a nevét. Legjobb esetben egy szemesztert tölthetett a Visztula-parti város főiskoláján, mert még ez év őszén a királyi kúriában, azaz bírósági szolgálatban tűnik a szemünk elé. A kúriának akkor három tagozata működött: a nádor által vezetett nádori, az országbíró által elnökölt királyi és elvileg a fő- és titkos kancellár felügyelete alatt álló királyi különös jelenlét, amelyet valójában a személynök vezetett. Verbőci a királyi jelenlét bíróságán, azaz Bátori István országbíró alatt szolgált, és ekkortájt jegyző volt.¹⁴ A következő években végzett tevékenységéről alig tudunk valamit, többnyire Erdélyben ügyvédkedett, de lehet, hogy emellett a kúrián is dolgozott.

Élete nagy fordulatát Szobi Mihállal való ismeretsége jelentette. Szobi a jómódú nemességnek ahhoz a kis létszámú rétegéhez tartozott, amely vagyonát és politikai befolyását tekintve a bárókhöz állt közel. Ő volt az, aki 1498 januárjában két Nógrád megyei birtokrészét szolgálataiért cserébe Verbőcinek adta. A két személy ettől kezdve Szobi 1529-ben bekövetkezett haláláig elválaszthatatlanul egymás mellett állt. Nem tudjuk, hogy mi volt az oka Szobi és Verbőci barátságának, talán valamiféle rokoni kapcsolatban álltak egymással, ám ezt semmi sem bizonyítja. Verbőci politikai szereplése 1500-tól kezdve mutatható ki. Ekkor készített egy, a királyhoz címzett memorandumot, amely arra kérte az uralkodót, hogy a korábbi törvényeket hajtassa végre, az egyházi és a világi urakat szorítsa rá arra, hogy a saját költségükön felszerelt hadaikat, azaz bandériumaikat állítsák ki, és a főpapok a tizedet a régi szokás szerint hajtásák be. Tipikus köznemesi követelések voltak ezek, amelyek megfeleltek a királyi udvarnak is. Szobiban és Verbőciben tehát nem láthatjuk semmiféle úgynevezett ellenzéki politika képviselőit, nem sorolhatjuk be őket a nemzeti vagy köznemesi párt képviselői közé sem. Annál kevésbé sem, mert efféle párt sem ekkor, sem még jó ideig nem volt a magyar országgyűléseken, mint ahogy egyáltalán nem beszélhetünk Jagelló-kori pártküzdelmekről sem. Mindeme elképzelések a 16. századi Habsburg-hű magyar történetírás Jagelló-házzal szembeni ellenérzésében gyökereztek, amelyhez a 19. századi magyar történettudomány polgári parlamentarizmusához szokott képzetei társultak.

Verbőci 1502-ben komoly lépést tett a hivatali ranglétrán: országbírói és erdélyi ítélmester lett. A két tisztséget azért töltötte be egyszerre, mert a két méltóságot, az országbírói és a vajdai tisztelet is egy ember, Szentgyörgyi és Bazini Péter viselte. Verbőci kettős megbízatása azonban azután is megmaradt, hogy a vajdaságot 1511-ben Szapolyai Jánosra bízták. 1515-ig volt Verbőci a királyi jelenlét és a vajdai törvényszék legfőbb bírója. Az ítélmesterek a jogi szaktudást képviselték a politikai állást betöltő nádorok, országbírák, kancellárok, vajdák és bánok mellett, akik csak névlegesen vezették a rájuk bízott bíróságokat. Az ítélmesterek ráadásul részt vettek a királyi tanács ülésein is. Verbőci István nem érte be az igazságszolgáltatással. Sorra készítette különböző tervezeteit, amelyek vagy a nemesi rend politikai kéréseit foglalták írásba, vagy honvédelmi és pénzügyi kérdésekkel foglalkoztak.¹⁵ Talán ő fogalmazta meg az 1505-ös őszi országgyűlésen

¹⁴ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 338.

¹⁵ Hermann Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. Werbőci és a parasztháború. *Századok* 1981 (115) 108–151.

azt az állásfoglalást, amelyet később rákosi végzésnek neveztek el. E dokumentum kétségtelen kiállítás volt II. Ulászló mellett Miksa német királlyal szemben. Más törvények kidolgozásában biztosan részt vett. Az 1514-es oszmánellenes hadjáratból parasztháborúvá vált felkelés leverése utáni törvénycikkek egy része az ő keze alól került ki, ráadásul az általa kidolgozott tervezet keményebb fellépést helyezett kilátásba az egykori felkelőket, sőt általában a paraszttal szemben, mint a végül kibocsátott törvény.¹⁶

1515 elején Verbőcirt mindkét ítélőmesterségről leváltották, amelynek pontos okát nem ismerjük. II. Ulászló halála után azonban visszatért a kúriába, ráadásul az eddigieknél magasabb pozícióba. Egy évtizeden át ő lett a királyi személyes jelenlét vezetője, a személynök. Ez kétségtelen rangemelkedés volt, a személynök ugyanis az ország rendes bírái közé számított, II. Lajos uralma alatt ráadásul diplomáciai feladatokat is kapott. Először Velencébe és Rómába, majd kétszer is a birodalmi gyűlésre küldték követségbe. Midőn 1521-ben Wormsban járt, meghívta Luthert ebédre és hitvitába bocsátkozott vele.¹⁷ A saját költségén kinyomatott egy Luther-ellenes vitairatot is. A perszonálist – ez volt a személynök latin neve – a hadiadó felhasználását felügyelő, úgynevezett rendi kincstartók közé is beválasztották. Időközben a birtokos nemesség legelőkelőbb köreiből emelkedett. Királyi engedélyt kapott arra, hogy a vörös viaszt használja pecsétjein, ami ekkortájt csak kevesek kiváltságának számított. Birtokainak nagysága ugyan nem érte el a bárókét, de jószágain mintegy ezer jobbágyporta állhatott. Politikai pályafutásának csúcsára 1525 nyarán érkezett, amikor az udvar által szervezett és a csak nemesekből álló hatvani országgyűlés leváltotta az addigi nádort, Bátori Istvánt, helyébe pedig Verbőci Istvánt választotta. Verbőcinek volt érzéke a látványos politizáláshoz. Alighogy elfoglalta méltóságát, megváltoztatta a nádorok évszázados címzését. Ekkor száznolcvan, de ha a nádori pecsétek feliratát nézzük, kétszáz esztendő múltá tekintett vissza az a szokás, hogy a nádorok a Magyarország nádora és a kunok bírása címet viselték. Verbőci azonban nem egyszerűen az ország nádora lett, hanem az ország nádora és szolgálja.¹⁸

Az új nádor ítélte a kor egyik nagy perében. 1524-ben fiúörökös nélkül halt ki az egyik leghatalmasabb bárói család, az Újlaki família. Jószágait a király nevében azonnal lefoglalták és eladományozták, csakhogy a birtokokra egy kölcsönös örökösödési szerződésre hivatkozva Szapolyai János vajda is igényt tartott. Az efféle perek régi szokás szerint a nádor elé tartoztak, így ez az ügy is Verbőci elé került, ő pedig, aki az egyik megadományozottól, Battyányi Ferenc dalmát–horvát–szlavón bántól egy Veszprém megyei uradalmat kapott, a király, így egyben Battyányi javára is ítélte. Az ítélet elidegenítette egymástól a nádort és Szapolyait, aki korábban az egyik pártfogója volt. Még egy politikailag kényes ügyben kellett Verbőcinek eljárnia. A Garam-vidéki bányavárosokban 1525-ben

¹⁶ Mikó Gábor: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata, és utó: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 271–318., 319–332.

¹⁷ Berzeviczy Egyed: Magyarország az 1521-iki wormsi birodalmi gyűlésen. *Századok* 39 (1905) 454.

¹⁸ 1525. december 17. „... nos Stephanus Werbewcz regni Hungarie palatinus et servus Cumanorumque iudex”. MNL OL Diplomatika Levéltár 24237. A nádori címre lásd C. Tóth Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)*. Bp., 2020. (Századok Könyvek) 46.

sztrájkba léptek a bánya- és kohómunkások, majd a következő év tavaszán fegyveres összecsapásra került sor. A bányászok fellázadtak a város vezetése és a kamarai tisztségviselők ellen, és felgyújtották a várost. Az uralkodó teljes felhatalmazást adott Verbőcinek és Ráskai Gáspár temesi ispánnak, akik kiküldött bíróként Zólyom megyei nemesekkel együtt hoztak ítéletet Besztercebányán. Néhány vezetőt hűtlenségért halálra ítélték, így csendesítették le a zendülést.¹⁹ Mire Verbőci visszatért Budára, sorsa már megpecsételődött. A király ejtette egykori emberét, és lemondásra kényszerítette. A tavaszi országgyűlésen a volt nádort, Bátori Istvánt visszahelyezték méltóságába, Szobit és Verbőcit hűtlenségért elítélték és kimondták jószágaik elvesztését. A tárgyaláson egyikük sem vett részt, mindketten birtokaikra menekültek. Verbőci Budától nem túl távol, a Zólyom megyei Dobronyán húzta meg magát. Javaikat ugyan összeírták, de sem azoknak nem kellett búcsút mondaniuk, sem személyüknek nem esett bántódása. Az udvar már mással volt elfoglalva: megindultak Szulejmán szultán hadai, hogy döntő csatát vívjanak a magyarokkal.

A mohácsi csatavesztés után Verbőci István Szapolyai János pártjára állt. Ott volt októberben Tokajban, ahová a vajda hívei gyűltek össze, hogy a jövőről tárgyaljanak, és ott volt novemberben Székesfehérváron, ahol Szapolyait királlyá választották és meg is koronázták. Ha hihetünk Szerémi György elbeszélésének, Verbőci egy dárdára tűzte a rákosi végzés egyik példányát, úgy mutatta fel az országgyűlésre összegyűlteknél és tartott beszédet a vajda érdekében.²⁰ János király gyorsan kimutatta háláját, és fő- és titkos kancellárrá tette. Verbőci tehát visszatért a kancelláriába, ahol pályáját elkezdte, most azonban nem a ranglétra alján, hanem annak csúcán foglalt helyet. Soha eddig e tisztséget világi ember nem töltötte be. A kancellár ráadásul gazdag adományokban részesült. Nemsokára lehetősége nyílt viszonzni a királyi kegyet. Amikor 1527-ben Ferdinánd király csapatai elűzték Jánost Budáról, kitartott ura mellett és így tett az elkövetkező években is. A kancellárok feladata volt a diplomácia irányítása. Verbőci hajlott kora ellenére maga is vállalkozott követjárásra, 1533-ban még Konstantinápolyba is elutazott. Ekkortájt kötötte meg újabb házasságát, hogy hányadikat, azt nem tudjuk, de jól nőszült, a gazdag Szekcsői Herceg család lányát vette feleségül. Részt vett azokon a tárgyalásokon is, amelyek végül a váradi békéhez, azaz a Szapolyaiak és Habsburgok közti kiegyezéshez vezettek. János király halála után a kancellár a Szapolyai-ház csecsemő gyermeke, János Zsigmond érdekében újra a szultánnál járt. Ott volt akkor is, amikor 1541-ben Szulejmán elfoglalta Budát. A szultán parancsára ottmaradt az ország egykori fővárosában, ahol a magyarok bírójává tették. Ez volt élete utolsó megbízatása, néhány hónap múlva ugyanis meghalt. A kor egyik történetírója, Verancsics Antal részletekben gazdag, színes történetben írta le, hogy a budai basa mérgeztette meg.²¹

¹⁹ Heckenast Gusztáv: A besztercebányai bányászfelkelés (1525–1526). *Századok* 86 (1952) 364–396. A város felgyújtására lásd a Kollár-kódex bejegyzését (MNL OL DRH 8.). Vö. Orsós Julianna: *Damnum regni? Újabb szempontok és források a Fugger család és a Magyar Királyság viszonyrendszerének elemzéséhez.* *Turul* 92 (2019) 127.

²⁰ Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* [Ford. Erdélyi László – Juhász László.] Bp., 1979. 135.

²¹ Horvát István: *Verbőczi István emlékezete.* II. Pest, 1819.; Fraknói Vilmos: *Verbőczi István életrajza.* Bp., 1899. (Magyar Történelmi Életrajzok); András Kubinyi: *István Werbőczy als Politiker in der Zeit vor Mohács (1526).* In: ... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak.* Ed. Balázs

A Hármaskönyv és továbbfejlesztése

A számtalan kézirat mellett Verbőci két kinyomtatott művet hagyott az utókorra: a Nemes Magyarország hármaskönyvét és a Tíz isteni parancsolatról szóló könyvecskét.²² Ez utóbbit ugyanaz a bécsi könyvkiadó jelentette meg 1524-ben, amelyik néhány évvel korábban a *Hármaskönyvet* is kiadta. E könyvnek mindössze egyetlen csonka példánya maradt fenn. A tízparancsolat-kommentárt csakhamar elfelejtették, hiába keressük az első magyar irodalomtörténeti művekben, Czvittinger Dávid *Specimenjében* vagy Bod Péter *Magyar athenásában*.²³

A *Hármaskönyvnek* azonban egészen más sors jutott. A mű kezdeteit 1498-ig szokás visszavezetni. Ebben az évben bízta meg a magyar országgyűlés Liszcai Ádámot, a személyes jelenlét ítélmesterét, hogy gyűjtse össze az ország szokásait, egyben felkérte a királyt, hogy ő is jelöljön valakit e munkára.²⁴ Nem tudjuk, hogy Liszcai és társa mit végeztek. Ha egyáltalán el is kezdték munkájukat, ránk abból semmi nem maradt, a *Hármaskönyv* egyetlen sora sem tesz róla említést. Verbőci valószínűleg 1512-ben állt neki munkájának és két év alatt be is fejezte. A parasztfelkelés leverése utáni országgyűlés elé 1514 őszén tette le a kéziratát. Ez nem maradt ránk, sorsáról csak annyi tudunk, hogy egy tízfős bizottság ellenőrizte, amely bizonyára alaposan átnézte és kiegészítette, majd legalább még egyszer javított rajta. Verbőci az így kijavított művet vitte el Bécsbe, ahol Johann Singriener nyomdásznál saját költségén adatta ki. A bécsi kiadás nem volt szokatlan. A magyar szerzők és mecénások külföldön adták ki műveiket vagy az általuk fontosnak tartott könyveket, mivel Magyarországon ekkor nem működött nyomda. A munka természetesen latinul készült, azon a nyelven, amelyen Magyarországon már fél évezred óta fogalmazták az okleveleket, köztük a bírósági iratokat is. A Singriener-nyomda adta ki a *Tripartitum* két későbbi kiadását is, amelyek Verbőci halála után, 1545-ben és 1561-ben jelentek meg. A könyv Magyarországon először Erdélyben került ki a sajtóból, 1572-ben Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájából. Ugyanebben az esztendőben Bécsben is kiadták, akkor már Blasius Eber nyomdájában.²⁵ A *Hármaskönyvet* csak nyomtatott kiadásából ismerjük.

A latinul *Tripartitum*nak, magyarul *Hármaskönyvnek* hívott mű címe a könyv beosztására utalt. A szerző ugyanis három fő részre (*pars*) osztotta művét, és a részeket minden részben újra kezdődő sorszámú titulusokra, azaz címekre bontotta. Minden cím fölött vastagon szedett cím, ahogy a középkorban mondták, *rubrum* áll. A mai kiadásokban látható paragrafusok 1740-ben kerültek a műbe, és ez Szegedi Jánosnak köszönhető. Ő ala-

Nagy – Marcell Sebők. Bp., 1999. 557–582.; Neumann Tibor: Werbőczy István származása és pályakezdeése. In: *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp., 2014. 31–57.

²² Werbőczy István: *Decem divinorum praeceptorum libellus*. [Viennae, 1514.] Bp., 1988. (Bibliotheca Hungaria Antiqua 21.)

²³ Davidis Czvittingeri: *Specimen Hungariae literatae*. Frankfurt–Lipce, 1711. 399.; Bod Péter: *Magyar athenas*. [H. n.,] 1766. 326.

²⁴ 1498. évi 6. tc.

²⁵ Gazda István: *Történetek Werbőczyről és a Hármaskönyv kiadásai*. Bp., 1990. 16. A Singriener- és az Eber-nyomdára lásd Anton Mayer: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882*. I–II. Wien, 1883–1887. I. 7–66., 101., 111–112.

kította ki az azóta is használatos hármastagolást azzal, hogy a titulusokat kezdetekre és szakaszokra, más néven paragrafusokra osztotta. A mű egy olvasónak szóló előszóval kezdődött, amelyben Verbőci a munka történetét mondta el, azt követte Ulászló király megerősítő oklevelének első része, majd Verbőcinek a királyhoz intézett ajánlása. Ezután kezdődött csak a valódi *Hármaskönyv*: az előbeszéd, más néven a prolóógus és a három rész. A szerző királyhoz szóló levelének, majd Ulászló megerősítő oklevelének második része zárta a könyvet. Verbőci levele és Ulászló király megerősítő oklevele tehát keretbe foglalta az egész művet. Az olvasónak szóló előszó a második kiadásban a mű legvégére került, és ott is maradt örökre, ez lett a *Hármaskönyv* kanonizált beosztása. A későbbi kiadói változtatások hozzátartoztak a kora újkori művek sorsához. Ehhez még jogásznak sem kellett lenni, ezt a kiadók maguk is megtették.²⁶ A portugál törvénykönyvön például a nyomdászok ennél jóval nagyobb változtatásokat tettek: a könyvek beosztását is megváltoztatták, míg végül Mánuel király rendelete a harmadik, 1521-es kiadást tette törvényessé, az előző két kiadás használatát pedig megtiltotta.²⁷ A mű beosztását tárgyalva nem kerülhetjük meg a modern jogi szavak használatát. Ehhez azonban tudni kell, hogy a kifejezéseket, de sokszor a mögöttük rejlő fogalmakat sem ismerték a kora újkor jogásza. A prolóógus jogelméleti bevezetés: az igazság, a jog, a törvény, a statútum, a szokás és a bírói hivatal általános kérdéseivel foglalkozik. Ez a *Tripartitum* legkevésbé önálló része. Jelentős részét Verbőci egy közös jogi értekezésből, az 1506-ban Krakkóban nyomtatásban is megjelent *Summa legum Raimundi Parthenopei* cím alatt idézni szokott műből, továbbá más egyházi jogi munkákból, leginkább Gratianus 12. században keletkezett gyűjteményéből illesztette össze.²⁸ A három rész, amely már a magyar joggal foglalkozik, kétségtelenül önálló munka. Az első a nemességről és a nemesi birtokról, a második a perekről szól, a harmadik vegyes tartalmú: a vármegyei rendeletek, a szlavón és erdélyi ügyek, a megyei bíróságok által tárgyalta pereknek a kúriába történő fellebbezése, a városok és a parasztok joga, a büntető szokások, a mezei és erdei károk megtérítése, tábortartás és a zsidók bizonyító esküformulája kapott benne helyet.

A mű nagy része kompiláció, Verbőci még a szavakat, szófordulatokat, mondatokat is forrásaiból vette át. E források a törvények, főleg II. Ulászló törvényei voltak, nagyrészt azonban a bírósági iratokban rögzült formulákat jelentették. A 16. század elején a kúria bíróságain bizonyára sok segédkönyv állt a jegyzők és az ítélmesterek rendelkezésére. Különböző közös jogi munkák mellett kéziratos magyar törvénygyűjtemények,

²⁶ Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Bp., 1910. 129., 141.; Csekey István: A *Tripartitum* bibliográfiája. In: *Verbőczy István*. Kolozsvár, 1941. 172.; Tringli: A kora újkori kodifikáció, 76.

²⁷ Angélica Barros Gama: *As Ordenações Manuelinas, a tipografia e os descobrimentos: a construção de um ideal régio de justiça no governo do Imperio Ultramarino português*. *Navigador* 13 (2011) 28.

²⁸ Johann Adolf Tomaschek: *Ueber eine in Oesterreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum incerti auctoris und ihr Quellenverhältniss zu dem Stadtrecht von Wiener-Neustadt und dem Werbőczyschen Tripartitum*. *Sitzungsberichte der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 105 (1884) 241–328.; György Bónis: *Der Zusammenhang der Summa Legum mit dem Tripartitum*. *Studia Slavica* 11 (1965) 373–479. Blazovich László: *A Tripartitum és forrásai*. *Századok* 141 (2007) 1011–1023. A *Summa legum* kiadása: Alexander Gál: *Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt*. I–II. Hrsg. Alexander Gál. Weimar, 1926. [Fordítása: Raymundus Parthenopeus: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. (Közreaad. Blazovich László.) Bp., 2021.]

több, régebben és újabban összeállított formuláskönyv, ezekbe illesztett rövid elméleti fejtegetések, becsjegyzékek mellett történeti művek is helyet kaphattak a polcon, a magyar királyok listái egészen bizonyosan, és a magyar krónikaszerkesztménynek talán több variánsa is.²⁹ A magyar jog szívesen használt történeti érveket, ehhez pedig szükség volt a történeti munkákra. A nemesi jog nem Verbőci tollán megszületett konstrukció, hanem a gyakorlat több évszázados terméke. A királyi kúriában csak birtokosok, azaz nemesek ügyeit tárgyalták – legfeljebb nemesekét és egyházakét –, a *Tripartitum* oldalain az ott használt szokások kaptak helyet az ott szokásos megfogalmazásban.

Új volt azonban a rendszer, ezt a szerzőnek magának kellett megteremtenie. Az általa alkotott csoportosítások évszázadokra meghatározták a magyar jog szemléletét. Legyen erre elég két példa. Az első könyv kilencedik címében, a *primae nonusban* található a nemesek négy fő jogának felsorolása. E jogok évszázados múltra tekintettek vissza. Az azonban már Verbőci keze nyomát viselte, hogy miért épp e négy jogot emelte ki a nemesi jogok közül és milyen sorrendben adta elő őket. A harmadik részben egy cím foglalkozott a mezei kártételekkel, tehát az elbarangolt marhák által okozott károkkal, és az erdeiekkel, amelyek más erdejében végzett favágást jelentettek. A kétféle cselekménynek évszázadok óta más volt az elbírálása, ezt Verbőci is tudta, mégis egymás mellé helyezte őket, hogy olvasóival megértesse, mi a különbség a faluban lakó jobbágyok tilalmas földön való legeltetése és tilalmas erdőben való favágása, valamint az idegen barmok meg az idegen favágók okozta károk között, ezzel pedig évszázadokig tartó hagyományt teremtett.³⁰ Verbőci csak elvétve alkotott új fogalmat. Fő személynek nevezte például azt, aki familiárisait és jobbágyait maga mellé véve hatalmaskodott, e kifejezéssel azonban az okleveles gyakorlatban nem találkozunk.³¹ A titulusok egymásutánja, azaz a mű felépítése csak a modern joghoz szokott olvasónak tűnik esetlegesnek. Verbőci módszere az aszszociáció volt.³² Mit keresnek a hűtlenség esetei, a bűnözők birtokainak sorsa a királyi adományok után? – kérdezheti manapság bárki. Röviden, ott van a legjobb helyük. A szerző okfejtésének középpontjában a birtok állott, az adott helyen az adománnyal szerzett birtok, ahol azonnal el kellett mondani azt, hogyan száll egy birtok a királyra. Nem az anyagi magánjog és a büntetőjog színes keverékét állította össze tehát Verbőci, hanem úgy helyezte egymás mellé a szokásokat, ahogy azt a pereskedők is keresték. A *Hármas-könyvet* jogkönyvnek szoktuk nevezni, valójában azonban értekezés, avagy traktátus volt. E műfajhoz tartozó műveket gyakran építették fel kérdés-felelet formában. A *Hármas-könyv* címei fölött álló *rubrumok* egy részét is kérdésként fogalmazták meg. Miből ered a vértagadás, mi a fekvő jószág kölcsönös cseréje, és miért gondolták ki azt? – efféle kérdéseket tett fel Verbőci. E kérdés-felelet típusú szerkesztés igen régi elv volt, nagyban segítette az adott anyag megtanulhatóságát, itt is ezért alkalmazták.

²⁹ Mikó Gábor: Krónikaírás és törvényalkotás Mátyás király korában. In: *Mátyás és az igazságszolgáltatás*. Szerk. Peres Zsuzsanna – Révész T. Mihály. Bp., 2019. 17–31.

³⁰ Tringli István: A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I-II. Szerk. Bárány Attila et al. Bp.–Debrecen, 2014. 793–808.

³¹ *Tripartitum* II. 82. 9. §

³² Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Bp., 1905. 604.

A kora újkori, *Háromkönyv*vel közel egykorú szokásjogi gyűjtemények elfogadásának szokásos menete ez volt: kollektív ellenőrzés, hivatalos elfogadás, végül továbbfejlesztés, azaz egy új mű elkészítése. A *Tripartitum*ra is e sors várt volna, de mégsem ez történt. A király által kijelölt bizottság jóváhagyta a művet, akárcsak a király. A jóváhagyó királyi oklevelet valószínűleg maga Verbőci fogalmazta. Nem került azonban az oklevélre királyi pecsét, így nem lett belőle dekrétum, azaz törvény. A végleges jóváhagyás elmaradásának okát nem ismerjük. Hogy a bárók gátolták volna meg, mivel nem tetszett nekik az egy és ugyanazon nemesi szabadság elve, melyet a *Háromkönyv*ben olvashattak, csupán egy elterjedt történelmi fikció. Valójában sok más ok rejtőzhetett mögötte: lehet, hogy szakmai kifogások érték a művet, de lehet, hogy valamilyen udvari intrika állt a háttérben. Láttuk már, Verbőci pályája 1515-ben egy időre megakadt, az ítélőmesterségről is leváltották. A magyar törvényeket a kancelláriában lemásolták, és megküldték a vármegyéknek és a szabad királyi városoknak. Ha a *Tripartitum*ot törvénné tették volna, ezzel is így kellett volna eljárni, de ez már csak a mű terjedelme miatt is nehéz lett volna. Az időközben a kúriába visszatért Verbőci épp a gyorsabb terjesztés miatt döntött a könyv kinyomtatása mellett. A kora újkori kodifikáció szokásjogi összefoglalói esetében nem volt rendkívüli a törvényesítés elmaradása: a *Háromkönyv* kortársaiként említett tizenkét mű közül négytel történt ugyanez. A szokásjog nyelvének rugalmasságát mi sem bizonyítja jobban, hogy hiába nem emelkedett a *Tripartitum* sohasem törvényerőre, alig néhány évtizeddel megjelenése után már dekrétumként emlegették, sőt maga lett a dekrétum.

A szokásjog nem lesz mozdulatlan attól, hogy írásba foglalják. A *Háromkönyv* megírása és megjelentetése nem állította meg a magyar jog fejlődését, ezen az alapon a világ bármelyik modern törvénykönyvére mondhatnánk, hogy megállította a büntetőjog vagy a polgári jog fejlődését. Részben a törvények módosították a *Háromkönyvet*. Verbőci azok közé tartozott, akik 1514 őszén az összes paraszttól megvonták volna a másik földesúrhoz költözés jogát. A nagy nehezen kihirdetett 1514-es törvény egyik cikkelye azonban csak a felkelésben részt vett parasztoktól vette el ezt a jogot, míg egy másik – némi megszorítással – az ösztől.³³ Verbőci nem foglalkozott a lázadók és az uruk hűsége mellett kintartókkal, hanem ragaszkodott az 1514-es törvénynek a valószínűleg általa megfogalmazott szigorú, ám törvénné nem lett rendelkezéseire, és a *Háromkönyv*ben az egész parasztság költözésének megtiltásáról értekezett.³⁴ Ezek a mondatok mindig is bennmaradtak a *Tripartitum*ban, egyáltalán az első kiadás után a *Háromkönyv* minden mondata a helyén maradt. A parasztok általános röghöz kötése a gyakorlatban nem történt meg, később mégis szükséges volt rendet teremteni e kérdésben. János király 1531-ben kihirdetett törvénye, amely egy 1530. évi országgyűlés határozatait szentesítette, visszaadta a paraszti költözési jogot. Az erről szóló oklevelet ráadásul a Verbőci István vezette kancellárián állították ki.³⁵ Szapolyai János törvényeit Ferdinánd udvarában nem ismerték el, ezért 1547-ben Ferdinánd király nevében is hoztak törvényt a költözési jog újbóli enge-

³³ 1514. évi 14. és 25. tc. Vö. Mikó: A parasztság.

³⁴ *Tripartitum* III. 26. 2. §

³⁵ Kubinyi Ferenc: János király budai országgyűlése. *Századok* 10 (1876) 581–583.

délezéséről.³⁶ Más törvények is módosították a *Hármaskönyvet*. Jogász olvasói pontosan tudták, hogy mely részei hatályosak, melyek nem, használata során a bíróságok előtt nem keletkezett vita arról, hogy az újabb törvényeknek vagy a régi szokásoknak, azaz a *Tripartitum*nak kell-e nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

A mű első átdolgozására 1548 után került sor. Az országgyűlés felhatalmazást adott a királynak, hogy az általa kiválasztott, jogban járatos személyekkel vizsgálta felül a *Hármaskönyvet*. Elkezdődött tehát a mű reformációja. A Ferdinánd király által kinevezett héttagú bizottság 1553-ban fejezte be a *Négyeskönyvet*, latinul *Quadripartitumot*. A könyv teljesen a *Hármaskönyvön* alapult, azt bővítette ki és dolgozta át. A *Tripartitum* első részét kettőre bontotta, így alakult ki szerkezete, ezért kapta címét is. A *Quadripartitum* azonban a nemesek szabad királyválasztó jogán alapult, amelyet a Habsburg-ház nem fogadott el, az udvar által kért változtatások pedig a magyar országgyűlés rendjeinek nem tetszettek. A *Négyeskönyv* példányai kéziratban maradtak, a mű a magyar jogra igen csekély befolyást gyakorolt.³⁷ Az udvarnak tetsző változtatást a modern világ hajnalán, 1798-ban nyomtatták ki Zágrábban.³⁸ A 18. század elején még egyszer nekiláttak a *Tripartitum* átdolgozásának. A glosszákkal ellátott új *Hármaskönyv* elkészült ugyan, de nem került az országgyűlés elé.³⁹ A *Hármaskönyv* tehát változtatás nélkül élte meg a régi jogrend eltűnését 1848-ban, egyes részei azonban még az azt követő évtizedekben is hatályban maradtak.

Az első fordítások

A harmadik kiadáson is túl volt a *Tripartitum*, amikor 1565-ben Debrecenben megjelent első fordítása magyar nyelven.⁴⁰ A magyarra való átültetés csak részleges volt. A fordító az összes titulust megemlítette ugyan, de némelyiket nagyon lerövidítette. Például a *Hármaskönyv* leghosszabb címét, amely arról szól, hogy mely királyok kiváltságait kell megtartani és kikét nem, amely a későbbi kiadásokban 82 paragrafusra oszlott, nyolc és fél sorban foglalta össze. A *Hármaskönyv* a fordításban egyszerűen a dekrétum volt, Verbőcíé a „deák”, azaz latin nyelvű dekrétum, míg ez, mint címe is mondta, a magyar dekrétum.

A mű még két kiadást élt meg. Másodszor Váradon vagy Gyulafehérváron jelent meg valamikor 1566–1568 közt, és ugyanaz a nyomdász adta ki, aki Debrecenben jelentette

³⁶ 1547. évi 26–30. tc. Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története*. Bp., 1950. 167., 182.; Szabó István: *A magyar parasztság története*. Bp., 1940. (Kincsestár) 39.; Homoki-Nagy Mária: A szabad költözködési jog biztosítása Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 55 (1999) 10. sz. 121–131.

³⁷ Illés: *Bevezetés, és uő: A Quadripartitum közjogi interpolatioi*. Bp., 1931. (Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV/2.)

³⁸ *Quadripartitum opus iuris consuetudinarii regni Hungariae. Zagrabiae, 1798.*

³⁹ Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. (Systematica Commissio.)* Bp., 1935. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5) 75.; Jánossy Dénes: Reformtörékvések a polgári eljárás terén a XVIII. században. *Századok* 77 (1943) 41. skk.

⁴⁰ *Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol tudniillyk à Werbewczy Istwan Decretomabol, melyet tripartitumnak neweznwk, Magyarra fordított.* Debrecen, 1565. (Régi Magyar Könyvtár) (= RMK) I. 56. [Reprint: 1991. Szerk. Csorba Csaba.]

meg, Hoffhalter Rafael. Nem sokat változtatott rajta: egyharmadát újra szedte, ezekhez hozzákötötte a debreceni kiadásból megmaradt íveket, és a mű kolofonjáról levette a debreceni megjelenési helyet, de a tartalmán nem változtatott.⁴¹ Harmadjára Kolozsváron adták ki a könyvet Heltai Gáspár nyomdájában, 1571-ben. Heltai vagy valaki más néhány kisebb javítást tett rajta, és teljesen megváltoztatta a debreceni kiadás szavainak írásképét, ma úgy mondanánk, helyesírását. Ahogy a nyomdász–kiadó Heltai írta előszavában: „hogy az jámbor olvasó meg ne akadjon az olvasásban, elhánytam a nehéz ortográfiát, avagy írásnak módját és a szokottra hoztam”.⁴²

Három évvel a kolozsvári magyar nyelvű kiadás után horvátul is megjelent a *Hármas-könyv*. A kiadási hely Zala megye muraközi mezővárosa, a Csáktornya melletti Nedelistye, magyarul Nedelic volt, melyet csak a dualizmus kori helynévrendezéskor magyarosítottak Drávavásárhelyre. A település birtokosai a Zrínyiek voltak, pontosabban Zrínyi György tárnokmester, a Szigetvárnál meghalt Zrínyi Miklós fia, akinek a fordító, Ivan Pergosics a művet ajánlotta. A kor szokása szerint a műben található ajánlásnak napi dátuma is volt, ami az 1574. augusztus 13-i keltezést viselte, kinyomtatása feltehetőleg valamivel ez után történt meg. A horvát fordítás éppúgy nem volt teljes, mint a magyar. Az éppúgy szónak itt különös jelentése van. Pergosics ugyanis nem a latin eredetit fordította le részlegesen horvátra, hanem a debreceni vagy az azzal csaknem teljesen megegyező váradi vagy gyulafehérvári magyar fordítást vette elő, és azt követte. Ezt a mű utószavában meg is írta. A követés sokszor magyar szavak átvételét jelentette, mi több, több titulust Pergosics egyszerűen Veres magyarságából fordította horvátra. Verbóci műve latinul is a keze ügyében volt, mert néhány helyen többet adott, mint a magyar fordítás.⁴³

A harmadik nyelv, amelyre a *Hármas-könyvet* lefordították, a német volt, és 1599-ben jelent meg Bécsben. Fordítója August Wagner, a pozsonyi magyar kamara jogügyigazgatója volt – ma jogtanácsosnak mondanánk –, aki Pozsony városának, az ország akkori fővárosának köszönhette a mű megjelenését. Wagner is, akárcsak a horvát fordító, dekrétumnak nevezte a *Tripartitumot*. Célja az volt, hogy az egyszerű ember kezébe, aki „sem latinul, sem magyarul nem tud”, adjon egy fordítást, melynek ellenőrzésére a bécsi egyetemet is felkérte.⁴⁴ Mátyás főherceg – a későbbi II. Mátyás király – Wagnernek nyolc évre

⁴¹ Jakó Zsigmond: A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Szerk. Csetri Elek et al. Bukarest, 1979. 51–69.; Borsa Gedeon: Hoffhalter-problémák. *Magyar Könyvszemle* 86 (1970) 373.; V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999. 51., 61.

⁴² RMK I. 87.

⁴³ Nyomárkay István: Werbőczy István Hármas-könyvének magyar és horvát fordítása. I–II. *Magyar Nyelvőr* 138 (2014) [I.] 257–262., [II.] 369–380.; Uő: Közérthetőségre való törekvés a Tripartitum magyar és horvát fordításában. *Magyar Nyelvőr* 139 (2015) 129–144.; Uő: Egy téves kritika rövid cáfolata a Tripartitum magyar, horvát és német nyelvű fordításának szövegűségéhez Veres Balázs, Ivan Pergošić és August Wagner alapján. *Magyar Nyelvőr* 140 (2016) 1–6.; Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia Werbőczy Tripartitumában. In: *A Magyar jog fejlődésének fél évezrede*, 163–185.

⁴⁴ „... dem gemeinen Mann und denjenigen, die der lateinischen und hungerischen Sprachen nicht erfahren sind...” *Decretum oder Tripartitum opus der Landtsrechten unnd Gewonheiten des hochlöblichen Königreichs Hungern*. Wien, 1599. II.; Péter Katalin: Werbőczy anyanyelvi fordításának tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi Szemle* 54 (2012) 421–440.

privilegiumot adott, amely megtiltotta a mű utánnyomását, amit ma engedély nélküli kiadásnak neveznénk.

A német fordítás volt a *Hármaskönyv* első teljes fordítása. Az első teljes magyar fordításra még jó tíz évet kellett várni.⁴⁵ Megint egy debreceni nyomdából került ki az új magyar nyelvű *Tripartitum* 1611-ben.⁴⁶ A kiadás valójában kétnyelvű volt, minden oldalon két hasámban, párhuzamosan közölte a latin és a magyar szöveget. A fordítás nyelve az 1565-ös kiadáshoz képest sokkal gördülékenyebb lett. A műhöz terjedelmes apparátus csatlakozott: a megyék, a székely és szász székek felsorolása, egy latin–magyar szöszedet, a magyar törvények 1579-ig terjedő mutatója és egy igen részletes latin nyelvű tárgymutató. A fordító az erdélyi Laskai János volt, aki már 1589-ben befejezte munkáját, a könyv kiadására azonban jó két évtizedet kellett várni, még végül Imrefi János fejedelmi tanácsos és Gellyén Imre kolozsvári főbíró pénzén az ifjabb Heltai Gáspár kiadta a művet Debrecenben Lipsiai, azaz Lipcsei Pál nyomdájában. A tárgymutatót is az ifjabb Heltai készítette.⁴⁷ A 17. század későbbi kétnyelvű *Hármaskönyvei*, bárhol is adták ki őket, egytől egyig e mű utánnyomásai voltak.⁴⁸ Laskai János a fordításkor fejedelmi szolgálatban állt, és a szekularizált gyulafehérvári káptalani levéltár őre, ahogy ott mondták, levélkeresője volt. Műve megjelenését már nem érte meg.⁴⁹ Fordítása önálló munka volt, de használta Veres Balázs könyvét.

Az első fordítóról, Veres Balászról csupán annyit tudunk, amennyit művében magáról elárult: volt Bihar megyei jegyző és Várad város – azaz a későbbi Nagyvárad – főbírája. A két tisztséget biztosan nem egyszerre töltötte be, de hogy mikor, azt nem tudjuk. A Bihar megyei oklevelek – miként más megyéké sem – nem tüntették fel a jegyző nevét. A főbíró a korabeli városok első számú vezetőjének szokásos magyar elnevezése volt. A mű egy János királynak – valójában II. Jánosnak, azaz János Zsigmondnak, I. János király fiának – szóló ajánlással kezdődik, egy hibajegyzékkel, majd egy olvasónak szóló ajánlással folytatódik. Ezt követi egy törvénytár kivonat fordítása, amely túlnyomórészt László király, azaz II. Ulászló törvényeinek fordításaiból áll, de előtte közli Szent István, II. András, Albert, Könyves Kálmán, Zsigmond és Mátyás király néhány rendelkezését is. A törvények e sorrendben szerepelnek. Ezután jön a *Tripartitum* három részének fordítása. Az előbeszéddel és a kíséző szövegekkel Veres Balázs nem vesződött. Készített azonban egy „mutató táblát”, azaz egy tartalomjegyzéket. Hogy a mű pontosan hányadrészét fordította le, még akkor sem lehetne megmondani, ha az 1611-es Laskai-féle fordítás karakterszámával vetnénk össze. Veres

⁴⁵ Illés József tévesen állította, hogy 1571-ben a teljes *Tripartitum* jelent volna meg magyarul. Illés: *Bevezetés*, 138. (E nézet azóta is időről időre felbukkan a történelmi művekben.)

⁴⁶ RMK I. 426.; V. Ecsedy: *A könyvnyomtatás Magyarországon*, 117.

⁴⁷ Ezt a mű későbbi kiadásainak előszavaiból tudjuk meg. Lásd 1632: RMK I. 605., 1637: I. 672., 1639: I. 690., 1642: I. 735., 1660: I. 958., 1698: I. 1529.

⁴⁸ Gazda István: *Történeszek Werbőczyről és a Hármaskönyv kiadásai*. Bp., 1990. XXVI.

⁴⁹ Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. Kolozsvár, 2015. (Erdélyi Tudományos Füzetek 283) 59–62. A Hármaskönyv-fordító Laskai Jánost nem szabad felcserélni az ugyanezt a nevet viselő két másik, irodalmi munkásságot kifejtő személlyel. Vö. *Laskai János válogatott művei*. Szerk. Tarnóc Márton. Bp., 1970. 18.

Balázs könyvében ugyanis a titulusok utolsó mondatai rendszerint nem fordítások, hanem utalások, amelyek ismétlik a titulus számát és *rubrumát*.

A magyar törvények fordítása azt mutatja, hogy volt Veres Balázs keze ügyében egy kéziratos törvénytár. A kora újkori kodifikáció egyik fontos mozgatórugója volt a 16. századi humanista gyűjtőszemle. Törvénygyűjtemények tucatjai keringhettek az országban, ezek egyikét használta Veres. A kornak a régi törvények iránti érdeklődését mutatja, hogy még fordításuktól sem riadt vissza. Debrecenben a kollégium könyvtárában ma is őriznek egy 16. századi kéziratos törvénygyűjteményt, amely azonban csak 1813-ban, vásárlással került a gyűjteménybe.⁵⁰ Nagy valószínűséggel Veres nem ezt a példányt használta műve elkészítéséhez.

A fordító dolga nem volt könnyű. Az eddig használt magyar jogi szóbeliségre és az ekkortájt kezdődő magyar jogi írásbeliségre hagyatkozhatott csak. Veres műve néhány régies, középkori eredetű kifejezést is megőrzött. Fenntartotta például a paraszt szónak egy olyan jelentését, amely néhány évtizeddel később már eltűnt az írott nyelvből. Albert király törvényeinek fordításában olvashatjuk, hogy a „paraszt urak” ne foglaljanak el „egyházi tisztet”, azaz ne töltsenek be egyházi javadalmakat, ugyanott egyházi személyeknek „paraszt személyekkel” szembeni pereiről olvashatunk. II. Ulászló király egyik törvénye szerint az egyházi személyek ne kérjenek adományba a királytól „paraszt jószágot”. A „paraszt urak” nem a 18. századi vagy akár a 20. századi értelemben vett parasztot jelentik, abban paraszt és úr összeegyeztethetetlen volt egymással, aszerint a gazdag paraszt sohasem volt úr. Az újkor hajnalán azonban még élt a parasztnak a világi, azaz nem egyházi, vagyis laikus jelentése. A paraszt urak tehát nemeseket, a paraszti jószág világi, sőt nemesi jószágot jelentett.⁵¹ Ugyanebben az értelemben használta a paraszt szót akkor is, amikor meglehetősen szabadon fordította a *Hármaskönyv* ama részét, amely arról szól, hogy az egyháziak világi birtokaikra vonatkozó pereit az ország rendes bírái, a középkori latinság szerint *iudices ordinarii regni* elé – azaz a kúriai bíróságok elé – tartoznak. Csak hárman érdemelték ki e nevet: a nádor, az országbíró és a titkos kancellár vagy a perszonális.⁵² Veres azonban „paraszt bírónak” nevezte őket, de nem a falusi, hanem a világi bírákra gondolt, amikor ezt a kifejezést leírta, és ez a szóhasználat meg is felelt a középkori magyar nyelvhasználatnak. Tévedünk tehát, ha azt gondoljuk, hogy az Arany János *Toldi*-jában megénekelt Lackfi nádor a kardjához kapott volna, ha valaki paraszt úrnak, avagy paraszt bírónak nevezte volna. Épp ellenkezőleg, egyetértőleg bölintott volna, hisz ő öröklött és királytól kapott jószágain élő nemes volt, aki az ország nemeseinek a király

⁵⁰ Iványi: Mossóczy, 57.

⁵¹ A 15. század második felében keletkezett Szent László-ének szerint császárok, királyok, püspökök és „jobbágy urak” nyugszanak a váradi székesegyházban Szent László sírja mellett. *Régi magyar költők tára*. I–VII. [VIII.] Közzéteszi Szilády Áron et al. Bp., 1877–1930. I. LXIX. (220.) [2. kiad. Szerk. Horváth Cyrill. Bp., 1921. I.] A 16. század közepén, Nándorfehérvár 1521-es elestéről készült történeti munka az 1525-ös hatvani országgyűlés történéseink elbeszélésénél így írta le a királyi tanácsot: a király és a tanácsbéli urak, azaz a pap, „paraszt urak”. Másról „pap- parasztjobbágyok”-ként emlegeti őket. Zay Ferenc: *Az Lándor feywar el wezesenek oka e woth egy igy esewth (1535 k.)*. Közzéteszi Kovács István. Debrecen, 1982. 45., 61., 63., 65. Keletkezésére lásd Szakály Ferenc: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: Zay Ferenc: *Az Lándorfehérvár elveszésének oka e wot és igy esött*. [S. a. r. Kovács István.] Bp., 1980. 85.

⁵² 1486. évi 68. tc.

utáni első bírása volt, nem pedig az egyház javait csak igazgató, túlnyomórészt egyháziak fölött és a középkori értelemben vett egyházi ügyekben bíraskodó pap.⁵³ Heltai, aki a fordítással amúgy sem sokat törődött, meghagyta a szóösszetételt. Laskai János azonban már következetesen az ország rendelt bírának fordította a kifejezést.⁵⁴ Pergosics, aki ebben az esetben is Veres szövegét és nem a *Tripartitum* eredetijét fordította, tudta, miről van szó, és az ország bírái, azaz országos bírák elé (*pred orszasskogha szuudcza*) utalta az egyháziak illetén ügyeit.⁵⁵ Az ország rendes bírái kifejezés Verbőci művében sokszor fordult elő, mivel azokon a helyeken nem lehetett úgy érteni, hogy világi bírőról lenne szó, ezért Veres is hol meghagyta a latin szóösszetételt, hol meg az ország bírójáról (de nem az ország-bíróról) beszélt.⁵⁶ A mű máshol is hű tükre a régi magyar szavaknak: amit ma örökösnek vagy utódnak mondunk, azt ő maradéknak, amit az oklevél átírásának, azt másának, a vagyont néha marhának, a nőket asszonyi állatoknak, Zágrábot pedig Gerecnek mondta.⁵⁷

Veres a hibaigazítóban elnézést kért ugyan olvasóitól azokért a „vétekekért, melyek az bötükben vannak”, néha azonban súlyosabb tévedés is előfordult nála. A nyelvváltás büntetéseként kirovandó összeget ugyanazon címen belül egyszer száz, másszor kétszáz forintban adta meg. A hibát már Heltai és Pergosics is észrevették, és javították is.⁵⁸

A könyvben három címert találunk: János Zsigmondét, Németi Ferencét és Hoffhalter Rafaelét. A három címert egyazon motívumokból összeállított címertartók keretezik. A három címer tökéletesen ábrázolja a könyv elkészültének körülményeit. 1565 Magyarországáért három dinasztia vetélkedett: az Oszmán-, a Szapolyai- és a Habsburg-ház. Az első élén álló Szulejmán szultán ekkor már negyvenöt esztendeje kormányozta birodalmát. Az ország közepét elfoglalta, de hűbérese volt a Szapolyai-dinasztia sarja, János Zsigmond és az általa kormányzott keleti országrész is. Ebben az esztendőben ugyan még béke volt a Habsburgok és az oszmánok között, de az öreg szultán és udvara már egy újabb magyarországi hadjáratra készült. A három uralkodó közül a legfiatalabb János Zsigmond volt, akit Veres Balázs „János királynak, Magyarország természet szerint való királyának” nevezett. Természetből való volt ugyanis, hogy apja, Szapolyai János után örökölte a trónt, még ha ez csak az ország egy töredéke fölötti uralmat jelentette csupán. A nyomdász által vésett címer fölött János Zsigmond hivatalos titulusa állt: II. János, Magyarország választott királya. A választás 1540 szeptemberében a magyar királyok ősi királyválasztó helyén, a Rákos-mezőn történt, amikor két hónaposan királlyá választották, királlyá azonban nem koronázták. János király anyja halála, 1559 után egyedül uralkodott, és uralmát minél távolabbra próbálta kitolni észak felé a Habsburgok rovására, az 1560-as években azonban sorozatos katonai kudarckokat szenvedett. A Habsburg-ház német-cseh-magyar ágának feje, Miksa csak egy éve, 1564 óta ült a magyar trónon, és uralkodását egy János Zsigmond elleni offenzívával kezdte. Az északkelet-magyarországi – ahogy már akkor hívták, a felső-

⁵³ Király Péter: Geschichte des ungarischen Wortes paraszt „Bauer”. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3 (1953) 70.

⁵⁴ *Tripartitum* I. 12., II. 12.

⁵⁵ Uo. I. 12.

⁵⁶ „... az iudex ordinaries...” Uo. II. 12., „... ország bírái...” Uo. 13.

⁵⁷ Uo. I. 17., 88., 134., II. 15., III. 19.

⁵⁸ Uo. II. 72.

magyarországi – csapatok élére Schwendi Lázárt nevezte ki. Az új fővezér azonnal támadott, megostromolta és 1565 februárjában bevette Tokajt, János Zsigmond felső-magyarországi uralmának egyik legfontosabb erősségét. Az ostromban elesett a vár kapitánya, Németi Ferenc. Schwendi szinte menetből visszavette a Szapolyai csapatok által előző évben elfoglalt Szatmárt is. János Zsigmond uralma megrendült, a Tiszántúl két addigi erős embere nem egészen fél év alatt hullott ki a sorból: Németi a tokaji falakon kapott halálos lövést, somlyai Bátori István váradi kapitányt, akit János Zsigmond Bécsbe küldött követségbe, Miksa őrizet alá vette.⁵⁹ A könyv elején Veres Balázs nem véletlenül beszélt a „mostani időben való sok háborúságokról”.

Debrecen városa a Szapolyaiak ország részéhez tartozott. A városi tanács előtt tárgyalt pereket nem Miksa király kúriájába, hanem Erdélybe fellebbezték, no meg néhány évvel később a vidék igazi urának bírójához, a szolnoki kádihoz.⁶⁰ Így került János Zsigmond címere a könyv elejére, ezért is ajánlotta neki művét Veres. A mű elkészítésének valódi támogatója azonban nem ő volt, hanem Németi Ferenc, aki már nem élhette meg a könyv megjelenését, mert János Zsigmond „hűsége mellett halált szenvedett a németek puska-lövése miatt” – ahogy ezt a fordító az ajánlásban írta. Németi Zemplén megyei kisnemes volt, és a Ferdinánd király által hatalmassá tett Serédi család szolgálatában kezdte pályáját. Várnagyaként és az egyik Serédi fiú végrendeleti gyámjaként tartotta kezén Tokajt, majd az 1556-ban Magyarországra visszatérő Izabella és János Zsigmond pártjára állt és maradt is haláláig. Ősi birtokait ugyan hűtlensége miatt elkobozták tőle, de a tokaji uradalom bevételei kárpótolták a zempléni jószágokat. Németi maga is verselt, a helvét hitvallás hívéül szegődött, és néhány zsoldárt szerzett. Veres *Tripartitum*-fordításán kívül ő finanszírozta Méliusz Juhász Péter egyik művének kiadását is.⁶¹

A harmadik címer a nyomdászé, Hoffhalter Rafaelé volt. A lengyel nemesi származású Hoffhalter a kor szokásos vándornomdásza és kiadója volt. Zürichben és Bécsben keresztül került Debrecenbe, majd innen Erdélybe, ahol befejezte életét. Szakmáját fia, Rudolf folytatta, aki megörökölte apja nyomdai felszerelését. Zala megyébe költözött, és előbb Lendván, majd Nedelistyén dolgozott. Ivan Pergolicsnak tehát nem magától jutott

⁵⁹ Wilhelm Edlen von Janko: *Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II.* Wien, 1871.; Komáromy András: *Thelekessy Imre.* I–IV. *Hadtörténelmi Közlemények* 2 (1889) [I.] 101–124., [II.] 209–232., [III.] 463–483., [IV.] 638–672.; Lukinich Imre: *Az északkeleti várháborúk történetéhez.* I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) [I.] 370–394., [II.] 584–605.; Uő: *Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1541–1711.* Bp., 1918. 112. skk.; Détsy Mihály: *A tokaji vár története.* In: *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok.* II. Szerk. Bencsik János – Orosz István. Tokaj, 1995. 21. [Különnyomat]; Fodor Pál – Oborni Teréz: *Két nagyhatalom között – a Szapolyaiak magyar királysága.* In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: a Szapolyaiak.* Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) 136.; Ács Pál: *A magyar nyelvű irodalom a Szapolyaiak országában.* In. uo. 261–272.

⁶⁰ *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1565/1566.* Kiad. Komoróczy György – P. Szalay Emőke. Debrecen, 1985. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai 12) 50. (1566. március 12.) A szolnoki kádria lásd uo. 5. (1570.)

⁶¹ Horváth János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.* Bp., 1953. 134.; Szabadi Csaba: *Némethi Ferenc és a reformáció. Egyháztörténeti Szemle* 6 (2005) 158–164.; Szabó András: *Némethi Ferenc és más versszerző főnemesek Északkelet-Magyarországon a 16. század második felében. Egyháztörténeti Szemle* 6 (2005) 158–164.; Németh Csaba: *Némethy Ferenc, a tokaji várkapitány. Sárospataki Füzetek* 9 (2005) 74–90.

eszébe a *Hármaskönyv* fordítása, nagy szerepe volt abban nyomdászának, Hoffhalter Rudolfnak. Ő adta Pergosics kezébe az apja által kiadott magyar nyelvű művet. A horvát nyelvű *Hármaskönyv*-kiadásban található fametszetek ugyanazok, amelyeket az 1565-ös kiadás számára Debrecenben véstek.⁶² Pergosics művében nem szerepelt sem János Zsigmond, sem Németi Ferenc címere, hiszen a Habsburgok Magyarországnak adták ki, de ott volt a Hoffhaltereké, és a címlap is ugyanaz volt. Hoffhalter Rudolf Nedelistyét elhagyva viszköltözött Debrecenbe, és ott folytatta nyomdászati tevékenységét.

Miként a *Hármaskönyv* megírása egy nagyobb folyamat része volt, úgy fordításait is egy tágabb jelenség alkotóelemeiként kell szemlélni. A 16. század a magyar nyelvű írásbeliség tömeges és gyors elterjedésének a kora. Amit az előtte levő fél évezredből ismerünk, azok csupán szerény kezdetek, ránk maradt töredékeit hívjuk nyelvelmékeknek. A magyar nyelvű szövegek elterjedésében különös jelentősége volt a hivatali írásbeliségnek, amelyet enyhe túlzással joginak is nevezhetünk. Az anyanyelvű írásbeliség a német városokban kezdődött a 14. században, de korántsem az összesben. Az erdélyi századok például ugyanúgy a 16. században kezdtek el tömegesen németül írni, mint a magyarok, addig ők is a latint használták. A nagymérvű magyar írásbeliség eleinte ugyan magánhasználatra szolgált, de már ezek között is voltak jogi tárgyú iratok, például nyugták.⁶³ A jogi írásbeliségben a városok voltak az úttörők, közéjük kell értenünk a mezővárosokat is. Az országos szervek, így a kúria is szigorúan ragaszkodott a latinhoz, a megyei írásbeliségnek is csak a legalsó szintjén keletkezett egy-két magyar nyelvű feljegyzés.

A városi jogban használták ugyan a *Hármaskönyvet*, de a leggyakoribb városi esetekre, az adósság miatti lefoglalásokra, a kölcsönügyletekre, az állatvásárlással kapcsolatos ügyekre Verbőci nem adott tanácsokat. Felfogása szerint azok ugyanis nem tartoztak a nemesi jog körébe. Veres kivonatos és Laskai teljes fordításának olvasói túlnyomórészt olyan nemesek lehettek, akik ki akarták magukat ismerni a jogban, de ügyvéd nélkül maguk csak kisebb perekre vállalkoztak, vagy tisztartók, akiknek az úriszéken való bírászkodáshoz volt szükségük a *Hármaskönyvre*.

A részleges magyar fordítás kiadásai nem jutottak el az ország minden részére. Egyáltalán nem tudjuk, hogy ezek a korai nyomtatványok hány példányban kerültek ki a sajtóból.⁶⁴ A *Hármaskönyvet* a magyar nyelvű bírósági iratok rendszeresen idézték, de az idézési technika nem hasonlítható a maihoz. A jegyzők asztalán elsősorban a latin nyelvű kiadások feküdtek, így aztán a latin szöveget vették alapul, és az adott ügyszükséges részt mindenki maga fordította le, ennek megfelelően igen változatos szövegekkel talál-

⁶² Borsa Gedeon: Hoffhalter Rudolf nyomdája a Dráva és a Mura partján (1573–1574). In: uő: *Könyvtörténeti írások*. I–IV. Bp., 1996–2000. (Az Országos Széchényi könyvtár kiadványai. Új sorozat 6, 8, 10–11) I. 212–218.

⁶³ Istványi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp., 1934.; Solymosi László: Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 479–501.; László Szabolcs Gulyás: From Latin to Hungarian. Transforming of official Written in the Market-Towns of Hegyalja from the 14th to the 17th Century. *Studia Historica Nitriensia* 21 (2017) 67–86.; Katalin Szende: *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout, 2018.

⁶⁴ Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda (1561–1961)* Bp., 1961. 42. 1583-ban egy forintra tartottak egy magyar nyelvű *Hármaskönyvet*. Ifj. Kemény Lajos: Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára. *Magyar Könyvszemle* 3 (1895) 311.

kozhatunk. Ráadásul az idézett részt az ügynek megfelelően átalakították, nemcsak a szakakat, hanem még a mondatfűzést is megváltoztatták.

Egy sokszor idézett titulus példáján jól be lehet mutatni e jelenséget. A mezővárosok bírósági gyakorlatában az egyik leggyakoribb ügytípus a házastársak öröklése volt. A *Hármaskönyv* erre vonatkozó része mai, szó szerinti fordításban így hangzik: „mert a feleség a férje által, a házasság időtartama alatt szerzett vagyonban mindig részessé és osztályosává válik”. Veres Balázs ezt így adta vissza: „mert az feleségének a marhában és jószágban, melyet az házasságának együtt voltában együtt kerestének, mindenkor oszlás szerint része vagyon”, míg Laskai fordításában így szólt: „mert az feleségnek az marhában és örökségben, melyet házasságoknak idején és együtt éltekben kerestének, mindenkoron oszlás szerint része vagyon egyenlőképpen”.⁶⁵ A szombathelyi városi bíróság ellenben 1618-ban egyik döntésében így citálta a *Hármaskönyv* titulusát: „valamely jószágot az ura feleségével együtt talál és veszén, az a jószág mindenkoron közös, úgy illeti a feleséget is, mint szintén az urát”.⁶⁶ A szombathelyi bírák – vagy inkább az ítéletüket írásba foglaló jegyző – tehát sem a rövidebb, sem a hosszabb magyar fordítást nem használták, hanem a latin szöveget vették alapul, és ha szükséges volt, minden alkalommal a jegyző maga fordította le a megfelelő részt. Nem volt ez szokatlan eljárás, hasonló megoldással Magyarország és Erdély más részein is találkozunk.

Debrecen városa nem siette el a magyar nyelvű jegyzőkönyvvezetés megkezdését. A ránk maradt protokollumok sorozata 1548-ban kezdődik, nyelvük pedig jó fél évszázadig latin volt. Az első magyarul írt bejegyzés 1554-ből való, utána is jó ideig évenként alig egy-két ilyenre bukkanunk.⁶⁷ Vegyes latin–magyar nyelvű jegyzőkönyvekről csak 1595 után beszélhetünk, és még az 1620-as évek közepén is két nyelven írták a jegyzőkönyveket.⁶⁸ A debreceni jegyzőkönyvekben hosszú ideig fennmaradó latin azt bizonyítja, hogy a Debrecenben kinyomtatott magyar nyelvű *Tripartitumot* a város emberei nem sokat forgatták, talán egyáltalán nem is használták.

Már volt szó arról, hogy Veres Balázs mennyire lerövidítette a *Tripartitum*nak a hatályos királyi kiváltságleveléről szóló részét. Fordításának lényege ez volt: aki meg akarja ismerni az ott leírt felsorolást, az megleli a latin nyelvűben. Veres tehát nem azzal a céllal készítette munkáját, hogy leváltsa a latin nyelvű *Hármaskönyvet* és helyette egy magyar nyelvűt adjon az olvasó kezébe, hanem hogy a latin mellett a magyart is használhassák. Ebből az is következik, hogy a *Hármaskönyv* magyar fordításai elsősorban magánhasználatra készültek, a bírák pedig a latin szöveget vették elő. A kora újkor évszázadaiban, de még később is a latin nyelvű *Hármaskönyvet* tekintették hivatalos szövegnek. A 19–20. szá-

⁶⁵ *Tripartitum* III. 29. 2.

⁶⁶ 1618. szeptember 27. MNL Vas Megyei Levéltára. Szombathely város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. VII. 27.

⁶⁷ *Debrecen város magistrátusának jegyzőkönyvei 1554/1555.* Ford., vál. Balogh István. Debrecen, 1983. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai 5) 11. (1554. május 20.)

⁶⁸ A jegyzőkönyvek kiadásaiból csak az 1610-es évtől kezdődően állapítható meg egyszerűen, hogy melyik bejegyzés készült magyarul, melyik latinul. Az egyik kötet latin kifejezéseit elemzi Veress Zsófia: *Latin–magyar kétnyelvűség Debrecen városának 1606/1607-es magistrátusának jegyzőkönyveiben.* In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve.* 31. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 2009. 55–70.

zad fordulójának talán legnagyobb hatású magánjogásza, Grosschmid Béni még 1905-ben megjelent egyetemi előadásaiban is azt tanította hallgatóinak, hogy Verbóci művét latinul olvassák.⁶⁹

A protestáns természetjog és a *Lex politica Dei*

A somogyvári formuláskönyv írója szerint a jog az az isteni igazság, ami független a szokásoktól, a dekrétumoktól, a törvényektől, és mindenkinek biztosítja, ami az övé. Verbóci a *Hármaskönyv* előszavában szorgosan kimásolta forrásaiból mindazt, amit azok a természetjogról tanítottak. Eszerint a természetjog a mózesi törvényeken és az evangéliumon alapszik, az embert illető természetjogot isteni jognak mondjuk, az isteni törvények pedig természet szerint valók.⁷⁰ A *Tripartitum* szerzője számára e mondatok nem egyszerűen kötelező elméleti bevezetésnek számítottak. A tízparancsolat-kommentár elkészítésébe azért vágott bele, mert fontosnak tartotta annak a problémának a bemutatását, hogy milyen az a jog, amely túl van a szokáson, törvényen és szabadságon, és mindenkire érvényes. Amikor a parancsolatokat értelmezte, nem teológiai, hanem jogi alapokon álló, gyakorlatias erkölcsstanító művet készített. E kérdésekről a *Hármaskönyv*ben nem írhatott részletesen. A szokásjog összefoglalói szigorúan ragaszkodtak forrásaikhoz, még akkor is, ha azok csupán szóbeliek voltak. Bárhogy is rendszerezték őket, a természetjognak ott nem sok helyet lehetett találni. Nem lehetett azért sem, mert a szokások is csak ritkán emlegették. A középkori magyar szokásjogban két esetben fordult elő ez gyakrabban: a rendi állás megváltoztatása, így a nemesítés vagy a szolgafelszabadítás,⁷¹ és a nőági örökösödés kapcsán.⁷² Verbóci okleveles forrásaival összhangban a vásárolt jószágok nőágot is megillető örökösödését a természetjogból vezette le.⁷³ A *Négyeskönyv* elkészítését elrendelő 1548-as törvény az ország jogának „az igazsággal és az isteni joggal” ellenkező törvényeit akarta kijavítani. Az isteni jog ebben az esetben is a természetjogot jelentette.⁷⁴ A *Négyeskönyv* összeállítói azonban nem léphették túl saját árnyékukat. Kiegészíthették a *Hármaskönyvet*, de ugyanazzal a módszerrel dolgoztak, mint Verbóci, művük a meglévő szokásokon és nem a természetjogon alapult.

⁶⁹ Grosschmid: *Magánjogi előadások*, 578.

⁷⁰ *Tripartitum* Prológus. 2., 3., 7., 9.

⁷¹ Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai). In: uő: *Nemzet és történelem*. Bp., 1984. 428. A részletes adatok az ott idézett irodalomban találhatóak. Juhász Csaba: A felszabadító oklevelek arengái. In: *Micae mediaevales*. IV. Szerk. Gál Judit et al. Bp., 2015. 93–105.

⁷² 1361. április 2. A *Perényi család levéltára 1222–1526*. Közzéteszi Tringli István. Bp., 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44) 74. (99. sz.)

⁷³ „... jure quoque divino affici tenentur...” *Tripartitum* I. 19. 1. §

⁷⁴ 1548. évi 21. tc. Korábban hibásan feltételeztem, hogy ennek bármi köze lenne a katolicizmus védelméhez. Tringli István: 'Quadrupartitum' szócikk. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, IX. 333–334.

A természetjog (*ius naturale*) az antikvitás óta ismert fogalom, a római jog művei azonban csak keveset foglalkoztak vele.⁷⁵ A római jogászok gyakorlatias elmék voltak, a jogi művek bevezetőiben egy-két bekezdésben megemlézték, majd a továbbiakban néhány jogintézményt erre vezettek vissza. Anélkül, hogy szabatos definícióját adták volna, a méltányos és jó jogot értették alatta. A fogalom, egyáltalán a jognak e megközelítése, a görög filozófiából került a római jogba. Cicero ugyan sokat írt róla, ő azonban nem volt sem jogtudós, sem erről szóló művei nem tartoztak a jogtudományhoz.⁷⁶ Az önálló természetjognak a jogtudományon belül a közös jog művelői találtak helyet a középkorban. A kései középkorban és a kora újkorban teljesedett ki ez a természetjogi gondolkodás a spanyol és portugál szerzők műveiben, tőlük került át a nem spanyol németalföldiekhez és másokhoz. A kora újkorban a természetjog általános jogfilozófiának számított, ám olyan filozófiának, melyet sokan sokféleképpen értelmeztek.⁷⁷ Aki joggal foglalkozott, egy idő után szükségét érezte annak, hogy erről is kifejtse elképzeléseit, és ezt a kor gondolkodása el is várta tőle.

Ehhez a jogbölcseleti irányhoz tartozott az a magyar nyelvű mű is, amely latin címet viselt. *Lex politica Dei*, állt a címlapján.⁷⁸ A korabeli szokások szerint ugyan a cím még hosszan folytatódott, amely már magyar nyelvű volt, a latin cím fordításával azonban adós maradt a kiadó. Azt, hogy mit értett alatta a szerző, könnyű rekonstruálni a mű előfejből: Isten polgári törvénye. A politika szónak a 17. század elején a maitól egészen eltérő jelentései voltak. Ebben az esetben a polgári szót kell rá alkalmazni, a polgárinak a világi értelmében. A magyar cím ezt így fogalmazta meg: azokról a törvényekről lesz szó, melyek „külső polgári társaságra” tartoznak. Ezt ma úgy értenénk, hogy a társadalom világi kérdéseiről beszél a mű. A könyv tehát azokat az isteni törvényeket veszi számba, amelyek az emberek e világi életét szabályozzák. Az isteni törvények alatt az Isten által kinyilatkoztatott törvényeket értette, az Ó- és Újszövetség bizonyos részeit. A cím elárulja a szerzőnek, ha nem is közvetlen, de elméleti forrását, Philipp Melanchthonnak 1535-ben megjelent művét, ahol Melanchthon többször is használta az Isten törvénye, a *lex Dei* kifejezést, amelybe a természetjogot is beleértette.⁷⁹

A könyv tartalma nem eredeti, hanem fordítás, a *Hármaskönyv* kiadásából már megismert Lipsiai Pál németből tette át magyarra. Valójában azonban egy francia szerző ere-

⁷⁵ Pl. Otto Wilhelm Krause: *Naturrechtler des sechzehnten Jahrhunderts. Ihre Bedeutung für die Entwicklung eines natürlichen Privatrechts*. Frankfurt am Main – Bern, 1982. (Rechtshistorische Reihe 15.) A természetjog hatalmas irodalmának akár töredékét is szükségtelen itt idézni, ezért a továbbiakban beérem egy-egy, lehetőleg magyar nyelvű művel.

⁷⁶ Hamza Gábor: A természetjog értelmezésének problémái. Cicero és a *ius naturale* fogalma. *Jogtudományi Közöny* 50 (1995) 523–529.

⁷⁷ Moór Elemér: *A jogbölcselet problémái*. Bp., 1945. 6. skk. A természetjog különféle értelmezéseinek és beosztásainak felsorolását lásd Merio Scattola: *Das Naturrecht vor dem Naturrecht. Zur Geschichte des ius naturae im 16. Jahrhundert*. Tübingen, 1999. (Frühe Neuzeit 52.)

⁷⁸ *Lex politica Dei, azaz, mindenféle törvények, iteletek es rend-tartások, kik főkepen az külső polgari tarsasagra tartoznak*. Debrecen, 1610.

⁷⁹ Philipp Melanchthon: *Loci communes theologici. Vitenbergae, 1535*. In: uő: *Opera quae supersunt omnia*. XXI. [Ed. Henricus Ernestus Bindseil.] Brunsvigae, 1854. (Corpus reformatorum) 334–560.; Scattola: *Das Naturrecht*, 37.

detileg latin nyelvű művéről van szó, amelynek német fordítása került Lipsiai kezébe. A német fordítások egyébként feltüntették a könyv szerzőjét, Lipsiai azonban ezt már nem tartotta fontosnak.

A *Lex politicá*t François Ragueau írta, aki néha latinizálta névalakját, és olyankor a Ragueu formát használta. Születési idejét nem tudjuk, halálzási dátumát azonban sírfeliratának köszönhetően napra pontosan ismerjük, 1605. szeptember 13-án hunyt el.⁸⁰ Ragueau Berry hercegség helytartója volt, akit 1584-ban a bourges-i egyetem jogi karára is meghívtak professzornak.⁸¹ Leghíresebb műve egy jogi szakszótár volt, amely a francia *coutume*-ök kifejezéseit magyarázta meg. A könyv először 1583-ben jelent meg, a 19. századig azonban még több kiadást megélt.⁸² Ő állította össze Berry hercegségének *coutume*-jét is, ez azonban már csak halála után jelent meg.⁸³ Ragueau nem csak szokásjoggal foglalkozott, a justinianusi *Codex*hez is írt egy terjedelmes kommentárt.⁸⁴ Ragueau-t azonban nem elégítette ki a tételes jog. Még pályája elején készítette el a Polgári törvények [*Leges politicae*] című művét, amely először 1576-ban jelent meg Frankfurtban, majd a következő évben is kiadták.⁸⁵ Ragueau a Szentírásból kigyűjtötte mindama idézeteket, amelyek megítélése szerint a világi jogra tartoztak, és ezeket az idézeteket 46 titulus alá osztotta. Hogy eljárásának nagyobb tekintélyt kölcsönözzön, a iustinianusi *Codex* és *Digesták* módszerére hivatkozott. A 46 titulus nagy része cím szerint is megtalálható a római jog e két művében, a tagolás mégis a 16. századi jogi gondolkodásnak felel meg.⁸⁶ A kora újkor kérdéseit tette fel, azok szerint csoportosította a bibliai helyeket. Az ószövetségi könyvek szerzői semmit sem tudtak a természetjogról, az újszövetségié sem foglalkoztak vele. Ragueau azonban megtalálta azt az értelmezési keretet, amelybe illesztve e szövegek természetjogiakká váltak. A mű előszavában kifejtette, hogy Mózes törvényei mind a méltányosságra vezethetők vissza. Az az erkölcsi törvény, amelyet az Úr a zsidóknak adott, nem szűnt meg más népnél állami rendelkezés vagy a nép szokása által, és nincs kitéve az idő múlásának. Így sikerült természetjoggá formálnia az isteni törvényt. A katolikus Verbóci tízparancsolat-kommentárját és a hugenotta Ragueau Szentírás-kivonatát több mint ötven év választotta el egymástól, tartalmilag azonban nagyon közel állnak egymáshoz. Mindkettő szerzője gyakorló jogász volt, és ez is, az is a kereszténység szent szövegei alapján értelmezte a jogot, munkájuk eredménye a biblikus természetjog lett.

⁸⁰ Gaspard Thaumassière: *Histoire de Berry*. Bourges, 1863. 154.

⁸¹ Életrajzának adatait csak egy biográfiai lexikonból tudtam elérni: *Biographie universelle ancienne et moderne*. LXXVIII. Ed. Joseph François Michaud – Louis Gabriel Michaud. Paris, 1843–1865. A *Lex politica* Deiről 1993-ban író Martti Takala sem ismert más irodalmat. Martti Takala: *Lex Dei – Lex politica Dei. Lex Politica Dei – teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö*. Helsinki, 1993.

⁸² François Ragueau: *Indice des droicts roiaux et seigneuriaux*. Paris, 1583. [A későbbi kiadások címe: *Glossaire du droit françois*.]

⁸³ François Ragueau: *Les coutumes generales des pays et duche de Berry*. Paris, 1615.

⁸⁴ Fr. Raguelli [François Ragueau]: *Commentarius ad constitutiones et decisiones Justiniani, quae XII libris Codicis continentur*. Paris, 1610.

⁸⁵ Franciscus Raguello [François Ragueau]: *Leges politicae, ex sacrae iurisprudentiae fontibus haustae collectaeque 8 et ob commodiorem usum ad formam Iustiniani Codicis Digestae ac per titulos edictique perpetui seriem concinnatae*. Francofurti, 1576. (Takala úgy tudta, hogy az 1577-es kiadás volt az első. Takala: *Lex Dei*, 64.)

⁸⁶ A titulusok és iustinianusi párhuzamaik összeállítására lásd Takala: *Lex Dei*, 219.

Három évvel az első kiadás után, 1579-ben Ragueau műve németül is megjelent.⁸⁷ Ugyanaz a frankfurti kiadó adta ki a német fordítást, amelyik korábban latinul is kinyomtatta. A fordító egy hesseni jogász, Abraham Saur volt, aki igen termékeny jogi író, de nem csak jogi művek szerzője volt. Foglalkozott büntetőjoggal, perjoggal, öröklési joggal, írt a boszorkányokról, összeállított egy német nyelvű formuláskönyvet, készített egy kortörténeti munkát is.⁸⁸ Az első német kiadást 1581-ben egy második követte. Saur kiadása első ránézésre elűt a latin nyelvű munkától. Minden titulushoz egy-egy metszetet illesztettek, amelyeket a kor sokat foglalkoztatott grafikusa, Jost Amman készített. Nem az illusztráció azonban az egyetlen változtatás a művön. Saur a mű elejére egy ajánlást írt uralkodójához, Lajos hesseni grófhhoz. A mű előszava alaposan kibővült: Ragueau bevezetőjét egy rövid, névtelen értekezés követte a zsidó nép kiválasztottságáról és arról, miért vesztették el hazájukat, amit Luthernek az Ó- és Újtestamentumhoz írott előszava követett.⁸⁹ Az egyes titulusok mellett glosszák jelentek meg, amelyeket Saur készített. A változtatásnak felekezeti okai voltak. Ragueau hugenotta volt, aki a helvét reformáció törvényfelfogását követte, amelyet Kálvin János is vallott. A mű azonban az ágostai hitvallású német olvasóknak készült. Luther és Kálvin joghoz való viszonya nagyon különbözött egymástól.⁹⁰ A német fordítás a két irányzat között akart egyensúlyozni, valójában azonban az evangélikus felekezeten belül azt a Philipp Melanchthon neve által fémjelzett irányzatot képviselte, melyet a szigorú evangélikusok elutasítottak és eretnekgyánúsának tartottak. Saur és társai számára a Biblia az élet minden területén zsinórmértékül szolgált, és ezt a felfogást vallotta Ragueau is, ezért fordította le Saur a könyvét. Ezt a „kriptokálvinista” hozzáállást az evangélikus országokban ugyan elfogadhatatlannak tartották, de Saur hazájában, Hessenben megfelelt az uralkodó elvárásainak.⁹¹

A német fordítás némileg új köntösben jelent meg 1597-ben. Ez akkor már állítólag a negyedik kiadása lett volna a könyvnek.⁹² Ragueau műve új címet kapott. *Lex politica Dei*, állt a címodal tetején, ám a cím folytatódott: *Isten Polizeiorndnungja, amelyben polgári rendeletek, avagy jogok találhatóak. A Polizeiorndnung* fogalmával már megismerkedhettünk a kora

⁸⁷ *Leges politicae divinae. Das ist von allen bürgerlichen Satzungen oder Rechten Erklärung aus heiliger biblischer Schrift gezogen und umb bessers Nutzes willen nach Art der Justinianischen Rechtsbücher und Ordnung des edicti perpetui, das ist stätigen Gebots etc. verfasst. Erstlich durch Herrn Franciscum Raguelem [...] jetzund aber durch [...] Abraham Sawrn [...] verdeutscht, mit Concordantzen der weltlichen Sprüchen und Rechtstitul sampt schoenen Figuren geziert.* Frankfurt am Main, 1579.

⁸⁸ <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/129073768>. (Legutóbbi megtekintés: 2021. szeptember 5.)

⁸⁹ Az Ószövetséghez írt teljes bevezetést közli a könyv Luther 1523-ban írt előszavának utolsó három bekezdése kivételével, ami 1534 óta minden Biblia-kiadásból hiányzik. Az Újszövetséghez írt bevezetésből az első másfél bekezdés maradt ki, onnantól azonban teljes a szöveg. *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. (Weimarer Ausgabe) Die Deutsche Bibel.* Bd. 6., 8. Weimar, 1929., 1954. [Bd. 6.] 1–10., [Bd. 8.] 10–30.; *Luthers Vorreden zur Bibel.* Hrsg. Heinrich Bornkamm. Hamburg, 1967. (Furche Bücherei 238) 31–44., 135–139.; Luther Márton: *Előszók a Szentírás könyveihez.* [Ford. Szita Szilvia.] Bp., 2010. (Magyar Luther Könyvek 2) 33–45., 118–121.

⁹⁰ Frivaldszky János: *Természetjog. Eszmetörténet.* Bp., 2001. 165., 176. skk.

⁹¹ Takala: *Lex Dei*, 148.

⁹² *Lex politica Dei. Das ist Gottes Policy Ordnung. Darinnen begriffen sind etliche bürgerliche Satzung oder Rechte [...] jetzund aber mit vielen Sprüchen uber vorige Editiones vermehrt und zum vierten Mal in Druck produziert.* Frankfurt am Main, 1597.

újkori kodifikáció német műfajai kapcsán, itt azonban másról volt szó. A Szentírás rendelkezései kapták az isteni *Polizeiordnung* nevet. Ez úgy történhetett meg, hogy a szó már annyira mindennapivá vált, hogy a kiadó érthetőbbnek találta, mint a német kiadás korábbi, kissé nehézkes címét. Az új cím nem tévedett. A bibliai törvények a mindennapoknak olyan kérdéseiről szóltak, amelyeket akkortájt a *Polizeiordnungen* szabályoztak.

Ragueau könyvét másodjára svédre fordították le, ami 1607-ben Rostockban jelent meg.⁹³ A mű további története szorosan összefüggött a svéd monarchia történetével és IX. Károly svéd király jogi reformjaival. A svéd fordítás megint átalakította a művet: eltűnt Ragueau, az ismeretlen szerző és Luther előszava. Ez lett a forrása 1608 után a svéd országos törvénykönyv és a városi törvénykönyv kiegészítésének, és az is maradt egészen 1734-ig, a svéd polgári törvénykönyv bevezetéséig.⁹⁴

Lipsiai Pál az 1597-es német kiadást tekintette mintájának, ami a magyar címből derül ki, Lipsiai ugyanis rendtartásnak fordította a magyarra csak nehezen áttehető *Polizeiordnung* szót. A mű eddigi történetének ismeretében aligha meglepő, hogy Lipsiai sokat változtatott az előtte fekvő könyvön. Csupán egyetlen ajánlás található benne, amelyet maga írt. A mű két kiadást ért meg. Az egyiket Lipsiai annak a Szerdahelyi Imrefi Jánosnak ajánlotta, aki a teljes magyar *Tripartitum* fordítását támogatta, és akinek annak első kiadását dedikálták.⁹⁵ A másik kiadásban kicserélte az Imrefinek szóló ajánlást egy általános, minden olvasóhoz szóló üdvözléssel. Az ajánlás 1610. január 20-án kelt.⁹⁶ Az Imrefinek ajánlott munka rövidebb. Az ajánlás után a bibliai könyvek rövidítéseinek listája következik, majd utána azonnal jönnek a Ragueau által összeállított titulusok. Ezzel ellentétben a minden olvasónak ajánlott kiadásban megtalálható a német kiadás ismeretlen szerző által írott előszava is. Ragueau előszava és Luther műve nem szerepel egyik kiadásban sem. Ragueau neve nem található sehol a műben, a szerzőről Lipsiai csupán annyit írt, hogy „egy fő tudós ember volt”, aki németül adta ki művét.

Lipsiai változtatásainak célja egyértelműen az volt, hogy az evangélikus szellemű művet a református olvasók számára elfogadhatóvá tegye. Ugyanazt tette, mint Saur, aki a Melanchthont követő evangélikusok szája íze szerint változtatott a hugenotta művön, és a svéd kiadás készítője, aki Saur könyvét az ortodox evangélikusok kedvéért alakította át. Lipsiai azonban nem az ősforráshoz, Ragueau-hoz nyúlt vissza, jó volt neki Saur előszava is. Lipsiai nem vissza-, hanem átalakította az evangélikus német kiadást. A mű tartalma némileg megváltozott. A 46 titulus helyett a magyar kiadásokban csak 44 kapott helyet, Lipsiai elhagyta például az ötödik, zsidókról szóló rövid titulust. Elmaradtak Saur hosszadalmas széljegyzetei is. Természetesen nem álltak rendelkezésére Jost Amman metszetei, így a magyar kiadásokban nincsenek illusztrációk sem.

Az ajánlás törvényekről szóló része tökéletesen megfelelt a református elképzeléseknek. Az okfejtés egyetlen kérdés körül forog, érvényesek-e az ótestamentumi törvények.

⁹³ *Lex politica Dei. Thet är: Gudz Regementz Ordning [...] Rostock, 1607.* [A svéd fordítás még kétszer, 1635-ben és 1638-ban jelent meg Stockholmban.]

⁹⁴ Takala: *Lex Dei*, 193. skk.

⁹⁵ RMK I. 419.

⁹⁶ RMK I. 420.

Ezek részint egyháziak, részint világiak – mondta Lipsiai. A ceremóniák egy része Krisztus halálával megszűnt. A törvények közül azonban azokat, amelyek természetesek, megtartjuk. Krisztus nem azért jött a világra, hogy a törvényt elvegye, hanem hogy betöltse, a törvények tehát nem csak a zsidókra tartoznak. A mű elkészítése nem sok munkát jelentett Lipsiainak. Az előszó valójában kompiláció, lefordítania csak az egyik kiadáshoz tartozó német előszót kellett. Utána már nem volt más dolga, mint a német kiadásban szereplő titulusok lefordítása és a magyar Bibliából a megfelelő helyek kikeresése. Lipsiai a vizsolyi bibliát használta.

A *Lex politica Dei* részint gondolati fogódzót jelentett olvasóinak, részint segítséget adott érvelésük alátámasztásához. Hogy kik voltak ők, csak találgathatjuk. Voltak köztük bizonyára jogászok is, számukra azonban a mű aligha járt közvetlen gyakorlati haszonnal. A magyar peres szokások kötöttek voltak, ott bibliai helyekkel nem volt szokás mindennapi ügyekben érvelni, miként az ítéletek indoklásaiban sem.⁹⁷ Sokkal inkább használhatták a művet a kormányzat, ahogy ma mondanánk, a közigazgatás képviselői. Egy-egy falusi, városi, vármegyei rendelet indoklásához csak fel kellett ütni ezt a könyvet, és kiválasztani a megfelelő bibliai passzust. Segédkönyvül szolgálhatott e munka a lelkészeknek is. A 17. századi társadalom elvárta a lelkészeketől, hogy a társadalmi normák felett őrködjenek. Ha a közösséget sértő törvénytelenység történt, a vasárnapi prédikációhoz való felkészülést segíthette a mű. Az erkölcs elleni vétségek esetében a kora újkorban rendszeresen alkalmazott büntetés volt az eklézsiakövetés. Az elítéltek a templomban az egész gyülekezet előtt egy külön helyre kellett ülni, és nyilvánosan meg kellett vallania cselekedetét. Az eklézsiakövetés együtt járt a lelkész intésével is. Ezekre a beszédekre is fel lehetett a könyvből készülni.

A természetjog azonban hiába kutatta a mindenkinek kijáró jogokat, az általános emberi törvényeket, a kora újkori felekezeti ellentéteket nem tudta átlépni. Általános elismertsége csak addig tartott, amíg az adott felekezet elfogadta az ott leírtakat. Hiába tartalmazta a *Lex politica Dei* a minden keresztény által ismert és isteninek tartott törvényeket, a reformátusokon kívül mások nem használták.

⁹⁷ Bogdándi Zsolt: A bíraskodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán a 16. században. *Erdélyi Múzeum* 83 (2021) 32–40.

CONTENTS

STUDIES

- István Tringli** *Hungarian Customary Law and Protestant Natural Law in Hungarian* 173
Zsófia Kádár *Churchmen on the Lower Table of the Hungarian Diet, 1608–1688* 203

REFLECTIONS OF THE PEASANT WORLD

- Gergely Krisztián Horváth** *The Execution of the Hungarian Abolition of Peasant Serfdom and its Historiographical Perceptions* 251
László Tompa *From Smallholders to Giant Estates. Contract Tenant Peasantry in the Counties of Veszprém, Sopron, Borsod and Bihar* 269
Gábor Csikós *”... more fools have to be produced for the state”. The Physiological Limits of Stalinist Social Engineering, 1952* 295
Éva Petrás *The Social Question in Changing Perspectives. The Agrarian Social Political Concept of Jenő Czettler* 315
Máté Gárdonyi *”The Countryside is our Playground”. Ecclesiastico-political Struggles, Catholic Social Organisation and the Problems of Provincial Hungary in the late Nineteenth Century* 327
-

E számunk szerzői

Csikós Gábor, tudományos munkatárs, BTK – NEB Vidéktörténeti Témacsoport ● Gárdonyi Máté, egyetemi oktató, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, kutatócsoport-vezető ● Kádár Zsófia, PhD, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung ● Petrás Éva, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala ● Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknak: 1000 Ft

